

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔ

ՀԱՆԻԵՍ ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ

ՏԻՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ՄԸ ՀԵՏԵՒԱՆՔԸ

«Ռուսիա Հայաստանը պիտի գրաւէ», ահա բազմաբան հաւատք մը որուն սխալահանութիւնը կասկածի ենթարկելը զժուար է: Բայց իբր անսխալական ճշմարտութիւն ընդունուած է նաև թէ Ռուսը Պոլիսն ալ պիտի գրաւէ. սակայն յայտնի չէ թէ երբ: Քսան տարի առաջ ուստական բանակը Սան—Սթեփանոս եկաւ, ու անդին ալ Հայաստանին տիրեց, բայց Պերլինի վեհաժողովը առօրէ փառօր ետ դարձաց աշխարհակալող յաղթականները: Ռուսը սակայն անընդհատ իր նպատակին կը դիմէ, ինչպէս որ ալ Եւրոպան անընդհատ Ռուսիոյ դէմ կը կանգնի: Որո՞նք պիտի մնայ վերջնական յաղթանակը. մենամարտին ելքը ոչ ոք կրնայ գուշակել, վասն զի կոխը կը շարունակուի դարերէ ի վեր երկու կողմէն ալ հաւասար ճարտարութեամբ և հաւասար ուժերով: Ռուսիա մինչև հիմա մեծամեծ յաջողութիւններ ձեռք բերած է: Այլ յաջողութիւնները սակայն միշտ նպաստաւոր չեղան Ռուսիոյ յոյսերուն. Եւրոպական թիւրքիայէն անջատուած պետութիւնները աւելի՛ պատուար են Ռուսիոյ դէպի Պոլիս յառաջացումին դէմ քան թէ յառաջընթացներ: Երբ Պուլկարիան ազատեցաւ կը կարծուէր թէ շուտով ուստական նահանգի մը պիտի վերածուի, կամ Ռուսիոյ ռահվիրան պիտի ըլլայ: Ռուսեթիրք պատերազմէն վեց տարի ետքը Պուլկարիա Ռուսիոյ հակառակորդներուն ձեռքը անցած էր քաղաքականապէս. յետոյ ազատարարին եւ ազատագրեալին միջև հաշտութիւնը կնքուեցաւ, բայց հաւանական չէ որ մօտաւոր ապագայի մը մէջ ուստական կուսակալ մը նստի Սոֆիա:

Ամենուս պիտեցած այս պատմական իրողութիւնները կրնան մեզի յուսալքել թէ անհաւանական չէ որ Հայաստանի ուսացումը յետաձգուի երկար ատենի համար: Բայց գիտենք նաև թէ Ռուսերը որպիսի յամառութեամբ, խելքով եւ քաղաքական անխղճութեամբ կը դիմեն իրենց նպատակին: Այսօր մեզի, Հայերուս, վիճակուած է ուստական շահերը նպաստաւորել. մեր կորուստները շատ մեծ են. բայց ինչ փոխարինութիւն կը սպասենք: Այլապէս կանխապաշտակելու համար եթէ երբեմն երբեմն յիշենք եօթնամասուն տարիէ ի վեր մեզի նկատմամբ Ռուսիոյ վարմունքը օր մը չենք ըսեր թէ խաբուեցանք: Ռուսերուն ձեռքէն բռնած առաջնորդեցինք իրենց թրքական և պարսկական Հայաստան, եւ սակայն մեր ազգայնութեան ա-

նողոր թշնամիները Ռուսերը եղան, եւ ասիկա ալ բնական երեւոյթ մըն է. ուրիշ ազգերու տիրապետող ժողովուրդ մը անոնց իր մէջ ձուլումին կը հետամտի: Այն օրը որ Ռուսերը գրաւեն Հայաստանը՝ ինչ պիտի ըլլայ Հայոց վիճակը:

Հայաստանի գրաւումը Ռուսերէն՝ շատերուն կարծիքով Հայոց համար մեծ բարեք մը պիտի ըլլայ: Այս համոզումը թրքահայատակ Հայաստանի մէջ բուսական տարածուած է, եւ մասամբ ալ կալիփան խնդիրը մեծ կարեւորութիւն ունի, և աւելորդ չեմ սեպել յիշատակել այսօր այն տեսութիւնները որ 1890ին թիֆլիս պարզեցիլ գումարումի մը մէջ ուր լրջօրէն կը վիճաբանուէր ուստական աշխարհակալութեան Հայոց հավար յուսացուած օգուտներուն շուրջը:

Ռուսաւոր Հայերը իրենց փաստերը կը հիմնեն այն բարեկաւ վիճակին վրայ որուն հասած էին Ռուսաստանի Հայերը յորմէ հեռէ պարսկական Հայաստանը եւ վրաստանը ուստական նահանգներ եղան:

— Հայոց թիւը զգալի կերպով աճեցաւ, նիւթական վիճակինս զերազանցօրէն բարւոքեցաւ, եւ բարոյական զարգացումիս վերին աստիճանի զոհացուցիչ է, կ'ըսեն. Ռուսական տիրապետութեան տակ վաթսուն տարուան մէջ ամենամեծ յառաջգիժութիւններ բրինք, եւ տարակարգ շունինք որ թրքական Հայաստանն ալ կ'էս դարու մէջ պիտի արժանանայ մեր բազմին, սկսեալ այն օրէն ուր Ռուսերը սարքերնին հան գնեն:

Այս համոզիչ փաստերուն դէմ՝ իմ պատասխանս եւ զաւ.

— Ռուսական կառավարութիւնը եթէ մինչև հիմա շարունակել Հայոց նկատմամբ այն քաղաքականութիւնը որ եթէ ոչ իր ամբողջութեանը բայց քանի մը պիտաւոր գծերուն մէջ նպաստաւոր էր լեզի, ան ատեն կրնայինք թերեւս գտնէ աստիճան մը ձեզի համակարծիք ընթանալ. և սակայն Ռուսիոյ վարմունքը մեզի նկատմամբ հետզհետէ դէպի յոռեղջում մղուեցաւ, անընդհատ շարունակութեամբ: Հայ ազգութեան դէմ թշնամութիւնը ահա վեց տարիէ ի վեր մանաւանդ հզօրապէս կը շեշտուի: Վարանձոֆ, Տանտուկոֆ—կորսակոֆ երկու հակառակորդներ են. եւ անտարակարգ վաթսուն տարի առաջ Տանտուկոֆ—կորսակոֆ՝ պիտի ըլլար Վարանձոֆ մը. և եթէ կովկասի կուսակալը այսօր Վարանձոֆ կոչուէր՝ իր քաղաքականութիւնը չի պիտի տարբերէր այս օրուան ուղղութեան: Վարանձոֆ Հայոց աջակցեցաւ տիրապետելու համար վրաստանի բնիկ տարրը, վրացի ժողովուրդը: Երկրին անտեսական հանգամանքները, ցեղերու փոխադարձ արամազրուութիւնները, նոր տիրապետութեան մը սկզբնաւորութիւնը

կը պարտաւորէին Ռուսիան մասամբ կրթնիլ այն տարրին վրայ որ իր խելքովը, ճարպիկութեամբը եւ անկեղծ ուստասիրութեամբը շատ պիտի դիւրացնէր աշխարհակալող ցեղին տիրապետութիւնը: Բայց այսօր Ռուսիա կը ջանայ Հայերը բոլորովին ուսացնել, եւ ահա պարոցները մեր ձեռքէն կը խլէ, եւ կամաց կամաց այդ ճամբուն մէջ պիտի յառաջանայ: Թրքական Հայաստանին զրաւումին օրը Տնտեսական քաղաքականութիւնն է որ պիտի տիրապետէ եւ ոչ թէ Վարանձոփիւնը: Հայ ազգայնութեան համար ամենամեծ վտանգը պէտք է վտանանք Հայաստանի ուսացումէն:

Այդ օրէն ի վեր ուսական կառավարութեան ընթացքը, թէ՛ թրքահայտակ եւ թէ՛ ուսահայտակ Հայերուն նկատմամբ, հետզհետէ աւելի կը հաստատէ ուսական քաղաքականութեան դէմ այս սեսութիւնները:



Երբ Ռուսիա Հայաստանը գրաւէ մեզի դէմ հալածումը պիտի սկսի թէ՛ սնտեսապէս եւ թէ՛ բարոյապէս:

Ռուսական կառավարութիւնը շատ կը վտանայ հայ երկրին մէջ ամփոփ հոծ հայութիւնն ուր, ուստի եւ մեզի մեր հողերէն զրկելով ցանուցիր ընելը մեզի ուսացնելու ծրագրին կենսական մաս կը կազմէ: Թիւրքեւուս պատերազմէն ետքը երբ Ռուսիա տիրեց Կարսի նահանգին, թող չի տուաւ որ նոյն իսկ Կովկասի Հայերը զան եւ հող ստանան իրենց Հայաստանին մէջ: Թոյլատուութիւնը Յոյներուն եւ Ռուսերուն միայն եղաւ: Այս զրկանքը աչքի կը զարնէ մասնաւորապէս այն պատճառով որ Հայերը հողի կողմէն շատ նեղն են Կովկաս. վաթսուն տարուան մէջ բազմացած են ու տեղ չունին. կառավարութիւնը մեծամեծ դիւրութիւններ կ'ընծայէ Հայերուն եթէ անդրկասպեան երկիրները անցնին, եւ հիմա որ Սիպերիոյ երկաթուղին ալ շինուեցաւ, Հայերուն նիւթական բարեբասութիւն ալ կ'ապահովէ եթէ իրենց երկրէն դուրս ելլեն, ցանուցիր բլլան:

Տաճիկներն ալ միեւնոյն ընթացքին հետեւած են մեզի նկատմամբ: Պէտք է դիտել թէ Հայերը իրենց երկրէն ո'րքան հեռանան, բազմաթիւ այնքան աւելի նուազ կը ստապին Թիւրքիոյ մէջ: Նիկոմիդիա, Պրուսա, Ռոտտութօ, Իզմիր, Պալիս (վերջին զէպքերէն առաջ) Հայերը շատ աւելի հանգիստ եղած են քան թէ Վան, Մուշ, Էրզրում. եւ սակայն միեւնոյն կառավարութիւնն է: Ու եթէ այսօր Հայաստանէն հայ գաղթականութիւն մը Պասրա կամ Էլմէն երթալ ուզէ, Դուռը մեծամեծ դիւրութիւններ կ'ընծայէ եւ հայրախնամ իշխանութիւն մը կը դառնայ ան տեղուանքը:

Մեզի համար ուրեմն անտարակուսելի է որ ուսական Հայաստանի մէջ այլ եւս Հայերուն բազմացումի դիւրութիւնը շատ կը տկարանայ երբ հողը կը զլացուի իրենց:

Այն օրը որ Ռուսերը իրենց ոտքը թրքահայտակ Հայաստան գնեն, այն օրը հոն ալ սնտեսական հալածանքը պիտի սկսի մեզի դէմ: Թիւրք կառավարութիւնը արդէն ինքն ալ հետեւած է, բայց մասամբ միայն, ու-

սական գրութեան: Չէրքէզը, Բուսկիի իսլամը, ամէն ցեղէ եւ կրօնքէ գաղթականներ հետզհետէ հայկական երկիրները լեցնելով Դուռը ուզած է մեզի ալ պատել պաշարել երկաթէ շրջանակի մը մէջ. բայց մինչդեռ հիմա շատ դիւրութիւններ ունինք մեր բնիկ երկիրը հողատէր դառնալու, այդ արտօնութիւնը Ռուսերը պիտի զլանան մեզի, ինչպէս կը զլանան Կովկասի Հայերուն:

Հայ ազգայնութիւնը ջնջելու ուստիան ծրագրին մէջ գլխաւոր տեղը կը բռնէ մեր փաստիւր իսլամական ցեղերուն շոքալած տաւելութիւնը: Երբ Ռուսերը թրքահայտակ Հայաստանին ալ տիրին իսլամներուն է որ բարեկամական ձեռք պիտի կարկառեն, անոնց վրայ է որ իրենց հովանին պիտի տարածեն, իսկ մեզի դէմ հալածանք միայն: Անցեալը յիշելու ենք: Երբ Հայերը ամէն կերպով Ռուսերուն դիւրացուցին պարսկական Հայաստանի զրաւումը, յալթանակէն ետքը տիրապետողները մեզի սանակոսի ընելով իսլամը առաջ քաշելու աշխատեցան: Բաֆֆիի պատմական գրութիւնները կրնան մեզի լուսաւորել այս մասին: Գիտենք թէ Ռուսիա հրատարակուած ո' եւ զիրք ո'րպէս ի խիստ քննութեան կ'անցնի, բայց եւ այնպէս պատմաբանը յաջողած է ազգաբարութիւններ սարգեցնել: Խամայի Մելիքութեանէն առաջ բերենք հետեւեալ դիտողութիւնները որոնք իրենց քողարկեալ դարձուածքին տակ շատ բան կը հասկնան: Տեղեկութիւնները կը վերաբերին այն թուականին երբ ալ Ռուսերը բոլորովին տէր եղած էին Երեւանեան նահանգին եւ մելիքներու երկրին: Ահա ինչ կ'ըսէ Բաֆֆի.

«Ռուսաց նոր տիրապետութիւնն այդ ժամանակ դ «այն աստիճան անհաստատ գրութեան մէջ էր որ Ռուսերը ո'չ միայն ժամանակ չունէին, այլ մինչեւ անգամ «հարկաւոր չէին համարում մելիքների եւ խանների կառուածական վէճերի մէջ մտնել, եւ այդ էր պատճառը, «որ մելիքներից շատերը կորցրին իրանց ընդարձակ «կալուածները, կամ ձեռք բերեցին նրանց մի մասը մի «այն: Ինչպէս ասում են, խանների «խաթրին» այդ ժամանակ չէին ուզում դաշիլ. հայ հաւատարիմ, քրիստոնե «եայ մելիքներին շողոքորթել հարկ չկար:»

Ուրիշ տեղ մը Բաֆֆի խօսելով իսլամներուն հետ Ռուսերուն բարեկամական վարմունքին վրայ, դառնութեամբ կը շեշտէ. «Այսպէս էին վարվում մահմետական «ների հետ, իսկ Հայերի համար ասում էին սրանք «մերն են:»

Ռուսերուն այս հակաքրիստոնեայ քաղաքականութիւնը շատ բնական երեւոյթ է: Իսլամները աշխարհակալող ցեղը վրդովելու ո' եւ է բարձր ձգտում չունին: Յառաջդիմութեան անընդունակ, ազատութեան անհոգ, առանց ո' եւ է ազգային իտէականի, պատմական յիշատակներէ զուրկ, տեսակ մը խօսուն կենդանիներ են: Ասոնց հանգստութիւն ու բարեկեցութիւն ապահովելով, եւ մինչեւ աստիճան մը ուժ տալով անոնց քրիստոնեաներու վրայ գերիշխանութեան շարունակութեանը, Ռուսերը շատ լաւ աջակիցներ կ'ունենան մեզի դէմ: Իսկ Հայը աւելի կամակորովութեամբ իր ցեղային ինքնապահպանութեանը

կը հետամտի, իր անցեալը միշտ կը յիշէ, կարգ մը առաւելութիւններ վայելելու կը հետամտի, ու իր ներքին գործերուն համար տեսակ մը ինքնօրինութիւն կ'ուզէ ապահովել: Ռուսերը կոչվիտսի համար հայ տարրը վտանգաւոր կը համարին. ռուսական մասուլին մէկ մասը տենէ մը ի վեր է կը քարոզէ Հայերն ալ այնպէս հալածել ինչպէս հալածեցին Հրեաները: Եւ Ռուսիոյ պետական անձնաւորութիւններն անգամ կ'ըսեն թէ «առանց թիւրքիոյ Հայերուն ալ արդէն պէտք եղածն աւելի Հայ ունինք, եւ մեզի շատ փորձանք են:» 1895-96ի ջարդերը ապագային համար բաւական թեթեւացի Ռուսիոյ մտահոգութիւնը:

Հարկ չեմ տեսներ, զոնէ առայժմ, խօսիլ այն բարոյական հալածանքին վրայ որուն, տասնըհինգ տարիէ ի վեր է մանաւանդ, ենթարկուած են կոչվիտսի Հայերը: Հայերուն ռուսացումին ամէնէն ապահով միջոցը դպրոցներու ռուսացումն է: Եւ այսօր երկու երեք դպրոց միայն կը մնան Հայերուն ձեռքը, անոնք ալ իբր եկեղեցական պատրաստելու կոչուած, իսկ ամբողջ մեր կրթական հաստատութիւնները ռուսացած են:

Միայն անտեսական հալածանքին վրայ կը ծանրանամ, վասն զի մեր միամիտ ժողովուրդը, մանաւանդ Հայաստանցին, կը հաւատայ թէ Ռուսիոյ տիրապետութեան տակ անտեսապէս հանդիստ կեանք պիտի ունենայ, եւ «խաշապաշա մոսկփին» շնորհիւ իւրամենքէ վէթ բարոյական վրիժառու պիտի ըլլայ: Հիմակուց ջնջինք այդ նախապաշարումն ալ:

Ա. Ա.

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն

ԻՐ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ, ԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ,
ԻՐ ԴԵՐԸ ԱՐԵՒԵԼԻՔԻ ՄԷՋ

Բ.

Հ Ա Յ Ո Յ Հ Ի Ն Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն Ը

Ինչ որ կը մնայ հին Հայոց գրականութենէն՝ կրկատար կերպով կ'արտայայտէ ցեղը: Եկեղեցիի գրականութիւն մըն է: Ո՛չ հիշէն պարութեանց պէսպիսութիւնն ու կատարելութիւնը ունի, ո՛չ ալ կարգ մը արեւելեան մատենագրութեանց յորպառատ ու հեշտաւէտ պերճութիւնը: Կարծր է ու միօրինակ:

Այս ազգատութիւնը, այս միօրինակութիւնը կը մեկնուին բազմաթիւ պատճառներով: Նախ, այդ գրականութիւնը պատկազերծ է եղած իր ամէնէն իսկատիպ մասէն. հին պիւրապիւրական հեթանոս բանաստեղծութիւնը զբրիթէ ամբողջութեամբ կորուսած է: Քրիստոնէութեան տիրապետումը ժողովրդին մտքին մէջ ջնջած է այն բերթուածները որոնցով հայ այեպները հինաւուրց զիցարանական կամ հերոսական վէպերը երշած էին: Աւանդու-

թեան համեմատ սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչ, որ քրիստոնէութիւնը յաղթական տարածեց Հայաստանի մէջ, կործանեց ո՛չ միայն հեթանոս մեհեմանները, այլ և այն բանաստեղծութիւնները որոնք հայ հեթանոսութեան զիբերն ու հերոսները կը փառաբանէին: Պատմագիրները կը հաղորդեն թէ, հակառակ քրիստոնէութեան վերջնական հաստատման, ժողովուրդը զեռ կը սիրէր, մինչեւ Ժ. դարուն վերջերը, այդ վաղնջուց վիպասանութիւնները երգել: Բայց այդ իրողութիւնը յիշած են՝ միայն որպէս զի ժողովուրդը այգաննէն. եւ իրենց գրուածներուն մէջ զանց առած են պահպանել, զոնէ հետաքրքրութեան համար, հին հայ մտքին այդ թանկագին մնացորդները: Մակայն այն շատ սակաւաթիւ հատուածները զոր ժամանակագիրները յիշատակած են, կը բաւեն մտածել տալու թէ հեթանոս Հայաստանին մէջ գոյութիւն ունէր թրթռուն, լուսաւոր ու խրոխտ բանաստեղծութիւն մը: Ճարտարարուեստ, իմաստասիրական ձգտումներով, այլազան ձևերով բանաստեղծութիւն մը չէ անշուշտ. ժողովրդական բերթութիւն մըն է՝ այեպնքէ յօրինուած, արքայական կոչունքներուն, մեծ թագմանց ու մեծ հարսնիքներու հանդիսաւորութեանց եւ կրօնական տօներուն երգուած: Առնական բանաստեղծութիւն մըն է՝ հզօր պատկերներով: Այդ հատուածներուն ամէնէն կարեւորներէն մէկուն մէջ կը գտնենք նշոյլ մը զիցարկական բերթութեան. սողերը հրաշապատում ծնունդը կ'երգին սաստուած-արքայ Վահագնին, բաշտութիւնն ու արեւը ներկայացնող աստուածին:

Երկնէր երկին եւ երկիր,
Երկնէր եւ ծիրանի ծով,
Երկն ի ծովուն սունէր զկարմրիկ եղեգնիկն.
Ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելանէր,
Եւ ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր,
Վազէր խարտեաշ պատանեկիկ.
Նա հուր հեր ունէր,
Ապա թէ բոց ունէր մօրուս,
Եւ աշխունքն էին արեգակունք:

Ուրիշ հատուած մը, միամիտ ու վայրի շնորհով, կը պատկերէ մէկ սիրային զրուակը Արտաշէս Բ. թագաւորին որ Ալանաց արքային աղջիկն առեւանգեց.

Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեան գեղեցիկ,
Եւ հանեալ զսակեօղ շիկափոկ պարանն
Եւ անցեալ՝ որպէս արծուի սրաթեւ՝ ընդ գետն,
Ընկէց ի մէջը օրիորդին Ալանաց.
Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջը փափուկ օրիորդին՝
Արադ հասուցեալ ի բանակն իւր:

Երբորդ հատուած մը մեղամաղձիկ ու մարդկային լարը կը թրթռացնէ. բարի Արտաշէս արքան է որ իր կեանքին վախճանին մօտ կարօտով կը յիշէ պայծառ առաւօտն ու

մանորին՝ զոր հին Հայերը զարնան սկիզբը կը տօնէին .

Ո՛ր տայր ինձ զձուխ ծխանի
Եւ զառաւօտն Նաւասարդի,
Զվազելն եզանց եւ զվազել եղջերուաց .
Մեր փոյ Հարուար եւ թմրկի Հարկանէար :

Այս բանաստեղծութիւնները շատ բազմաթիւ ըլլալու էին : Հայը քնարերգակ է խառնուածքով : Ամէն առանձնաբար սիրած է քանաստեղծութիւնը, որ անոր հանրապիտան անհատական կեանքին էական մէկ տարրը կազմած է : Ժողովուրդը միշտ իր երգիչներն ու եղերամայրերը ունեցած է . արքունիքին մէջ, բանաստեղծները կը սիրուէին ու կը պատուուէին . թագաւորները կ'ախորձէին որ անկորուստ ձայն մը զիրենք երգէր . եղան նոյն իսկ արքայորդիներ որ խանգով ու եռանգով բանաստեղծութիւնը մշակեցին . Մեծն Տիգրանի տղան, Արտաւազ Ա., զոր Անտոնիոս գերի տարաւ Ալեքսանդրիա, յունարէն լեզուով շատ մը ողբերգութիւններ գրած էր, որոնք մեծ յաջողութեամբ կը ներկայացուէին մինչեւ Պլուտարքոսի ժամանակը, որ անոնց մասին կը խօսի . եւ Վրոյր, Արտաշէս Բ. թագաւորին տղան, պատմութեան մէջ մեկեւնասի եւ ընտիր բանաստեղծի համբաւ ձգած է : Նոյն իսկ քրիստոնէայ թագաւորներուն մէջ եղան զպրութեանց պաշտպաններ՝ ինչպէս Վասիլապուհ, եւ քերթութեան բարեկամ իշխաններ, ինչպէս Սահակ Բագրատունի, Վահան Ամատունի եւ Գրիգոր Մագիստրոս, որ ինքն իսկ մեծ գրահմուտ մըն էր եւ Պղատոնի քանի մը գործերը թարգմանեց : Հեթանոս քերթուածները այնքան այլազան ըլլալու էին սրբան բազմաթիւ . Ժողովրդին բարբերը կը նկարէին, անոր տարփանքները, սուգերը, փառքերը կ'երգէին . ցուցական տեսարաններով, պարի երգերով, կրօնական նուագներով, յաղթական քերթուածներով կամ ողբարկու մրմունջներով, արքաներուն ու հերոսներուն կեանքը կը փառաւորէին եւ ազգային աւանդութեանց հրաշալի պատմութիւնը կը վիպէին :

Բայց եթէ քրիստոնէայ քրոնիկադիները այդ հին պուէաներուն տաղերէն շատ քիչ կը յիշեն, անոնց քերթուածներուն նիւթը կազմող զրոյցներէն ու աւանդութիւններէն բաւական թուով հազորդած են : Միայն թէ արհամարհու անհոգութեամբ կը համարուէին զանոնք ու յաճախ կ'այլալին, եւ հեթանոս բանաստեղծութեան այս շնորհը կ'ընեն՝ միմիայն Հայաստանի հին կեանքէն պատմական ուրուագիծ մը երեւան հանելու համար : Նոյն իսկ Մովսէս Խորենացի, որ ամէնէն աւելի պահպանած է այդ հաստատութիւնն ու աւանդութիւններէն, զանոնք կը թուէ խառնի-խուռն, առանց մեկնաբանութեան, առանց ընդլայնման : Եւ ցաւալի է աս, վասն զի, այն բանաստեղծական շունչով զոր ունի, Խորենացի կրնար, — եւ այդ էր բազմանքը Բագրատունի իշխանին որ անոր ապսպրած էր Հայաստանի հին գիւցազներուն պատմութիւնը գրել, — յօրինել տեսակ մը հայ Շահնամէ՝ ժողովրդական աւանդութիւններովը, հեքիաթներովը, երգերու հատուածներովը ու

օտար պատմապիւրներու մէջ քաղուած տեղեկութիւններովը :

Այս հին հայկական բանաստեղծութեան կորուստը ողբալի է մանաւանդ անոր համար որ ասիական մաքրի ու արեւմտեան ողիին հետաքրքրաշարժ խառնուրդ մը ընծայելու էր ան : Հայաստանը, Ասիոյ ու Եւրոպայի մէջտեղ գտնուելով, կրած ըլլալով Ասիոյ բոլոր մեծ հին ցեղերուն տիրապետումն ու այդ բոլոր այլազան քաղաքակրթութեանց ազդեցութիւնը, եւ միանգամայն կանուխէն հեղին ողիին հետ շփման մէջ մտած ըլլալով, իւրացուցած է շատ մը գիցաբանութիւններ եւ շատ մը գեղեցկադիտութիւններ : «Այդ լեոնական բայց հրաշալի զիրք ունեցող մէկ քանի զաւանները, գրած է Էմիլիօ Քասթելանո՝ Հայաստանի վերայ ստուգասիրութեան մը մէջ, բոյն եղած են Յունաստանի բանաստեղծական ողիին՝ սեմական ցեղը հմայելու համար . այդ թափանցիկ լիճերուն եւ այդ ջինջ սոռունքուն մէջ պահուրտած, հեղին յուշկապարիկը իր երգերը կը հնչեցնէր խոտաբարոյ Սեմականը հմայելու համար . . . Եւ որովհետեւ յոյն հանձարը, պատմութեան մէկ ընդհանուր օրէնքին համեմատ, Ասիոյ երակներուն մէջ պարտ էր տարածուիլ՝ որպէս զի անոր զարձնէր կեանքը որ անկից առած էր, շէր կրնար մտնել Սաղոմոնի տաճարին գոնիքն որոնք փակ էին ամէն օտար զազափարի, իր գանձերը թափած է Հայաստանի կիրճերն ի վար, որպէս զի ասիական ժողովուրդները իրենց անհունութեան ծառար յագեցնէն նոյն իսկ իրենց կեանքին հեղեղին մէջ՝ մաքրագործուած հեղինական հրաշալի հանձարին անցքովը : » Բոլոր այդ ցեղերը, բոլոր այդ քաղաքակրթութիւնները, բոլոր այդ պէսպէս աշխարհները իրենց հետքերը թողած են Հայաստանի բեղմնաւոր հողին վրայ : Այդ ամէնէն յառաջ եկած է տարօրինակ ու իսկապարհ ձուլում մը : Հին հեքիաթներու կտորուանքներովն ու այդ բազմակնճիտ գիցաբանութեան վրայ մնացած տեղեկութիւններովը, կրնանք հիմա մինչեւ աստիճան մը վերականգնել հայ գիցապիւրնու աշխարհաքաղաքացի տաճարը : Բոլոր աստուածները հոն գահ են սենեցած : Կը հանպիպինք այնտեղ ասորեստանեան, քաղդէական, փոնիկական ու պարսկական խորհրդաւոր ու մեծազանգուած աստուածութիւնները, Յունաստանի ու Հռոմի զիջերուն բարակ դէմքերուն հետ, զուտ հայկական աստուածներուն յուզիչ անդրիններուն շուրջը : Ամմոն հոն Ապոլոնը կ'արմկեցէ, Պալլաս Աթենէ թարագային գրացի է, Հեփեսոս Բելին հետ գէմ գիմաց կուգայ, Հերակլէս ու Զեւս Բարշամին ու Նաբոլզին կ'եղբայրանան . եւ այդ ամէն ցեղէ աստուածներուն կաճառին մէջ, կ'որոշուին մէկ քանի հայ զիջերը, որոնք, թէեւ օտարամուտ այլեւայլ տարրերէ կազմաւորուած, հայ մաքրի անձնական գրաշար կը կրեն . աստուածներ են որ ո՛չ ասիականներուն գլխիմ բարբարոսութիւնն ու վիթխարի մթին մեծութիւնը ունին, ո՛չ ալ յունականներուն հեշտաւէտ ու պայծառ գեղեցկութիւնը . աշխատող, ժուփկալ ու բարի աստուածներ են . Անահիտ, մայրական աստուածուհին, Ոսկիամայրը, աշխատութեան ու ժուճկալութեան զիցուհին, հարստութեանց բաշխիչը, Հայոց ամէնէն սիրելի եւ ամէնէն մեծարոյ ստուածութիւնը . Աստ-

ղիկ, դեղեցիութեան զիցուհին, և իր զիւցազնական ասար-
 փաւորը՝ Վահագն, ուժին աստուածը, այն սր երկնքին
 ու երկրին երկանքէն ծնաւ, վիշապներուն հետ մարտնչե-
 ցաւ և Քարշամ աստուածին երկնաւոր բնակարանէն
 գողցած յարզը իր տունը բերած ասին տեղ տեղ թափեց
 երկնքն ի վար ու Յարզողը ձեւացուց. Արամազդի
 որդին, Միհր, կրակին ու լոյսին աստուածը, և այն որ
 բարի, անհարգախ ու գարովազին զգացումները կը ներշնչ-
 չէր. Նանէ, մայրութեան, ընտանիքին զիցուհին, սիրուն
 ու քաջ աստուածուհին որ հայ կինը կը խորհրդապատկերէր.
 Ամանոր, աստուածը կազանդին ու հիւրասիրութեան, և
 Սանդարամէտ, Արամազդի ամուսինը, երկրի ընդերք-
 ներուն զիցուհին: Յետոյ կուգան կիսաստուածները, ա-
 ւանդավիպական զիւցազունները. Հայկ, ցեղին հայրը,
 Քել բանաւորին սպանիչը. Արամ, որ վայրազ Նիքար
 թագաւորը նուաճեց, զանի գերի բանեց և իր ձեռքովը
 Արմատիբի աշտարակին կատարը ձակաւն դամեց. Արա,
 որ նախընտրեց իր գահն ու կեանքը կորսնցնել քան պիղծ
 Շամիրամին ամուսին ըլլալ. Տիգրան, որ Ալիսահակ բըռ-
 նաւորը սպաննեց. Արտաշէս, սքանչելագործ աշխարհա-
 կալը, այն որ բովանդակ աշխարհը իր լուծին տակ խո-
 նարհեցուց և սրուն զինուորները այնքան բազմաթիւ էին
 որ դաշտի մը մէջ քար նետելով լեւ մը կը ձեւացնէին և
 ամենը մէկանց նետ արձակելով արեւը կը խափանէին.
 Արտուազգ, մոլեգին զիւսհար արքայորդին, որ, իր հօր-
 մէն անիծուած, օր մը, Մասիս լեռան վրայ ձիարշուած
 ատեն, թաւալըսր ինկաւ անհուն զահալէժի մը մէջ և որ
 հոն՝ վիհին խորը կը մնայ կենդանի, ժայռերուն շղթայ-
 աւած, սպասելով այն օրուան որ պիտի դուրս ելլէ և աշ-
 խարհօ պիտի կործանէ. վերջապէս, Տորք հսկան, «խո-
 ժոռագեղ, ինչպէս կը նկարագրէ Խորենացին՝ երգիչներուն
 գրուցուածքէն աննելով, և բարձր և կուգտարանն և
 տափաքիթ, խորակն և գծնէհայեաց, ի զաւակէ Պասքամայ,
 ի Հայկակայ թոռնէ, Տորք անուն կոչեցեալ, որ վասն
 առաւել ժահագիծութեանն ձայնէին անդեղեայ, վիթխարի
 հասակաւ և ուժով,» որ ավերուն մէջ ապաստանի կը
 փշրէր, վիմզէն հաստուածներու վրայ եղունգներովը ար-
 ժիւներ կը գծէր, և որ, օր մը, արեւելեան Պոլիփէլ, Պոն-
 տոսի ծովուն մէջ բազմաթիւ նուեր ընկզմեց՝ բլուրի մը
 գագաթէն արձակելով խոշոր ժայռեր որոնք փոթորիկ յա-
 րուցին:

Իրարմէ սյնքան ասարբեր մտածմանց ու ձեւերու այս
 արտասովոր միացումը անշուշտ ծնունդ տուած էր հա-
 րուստ ու բազմերանց բանաստեղծութեան մը սրուն մէջ
 Արեւելքի յարգաբուխ ու անասնձ երեւակայութիւնը մեղ-
 մացած ըլլալու էր Արեւմուտքի Արիականներուն ներդաշ-
 նակ ոգիէն: Քերթնուածի կտորները, գրուած հակիրճ ու
 մաքուր սծով, ազնիւ լեզուով, առանց ճոռուութեան, ու
 լայնօրէն խորհրդանշանական, ասոր բաւական ապացոյց
 մըն են արգէն: Երկու ոգիներուն այս բնագրձակ միաց-
 ման աւելի կարեւոր վիպայութիւն մը կը գաննէր հայկական
 ճարտարապետութեան մնացորդներուն մէջ. ժամանակը,
 քրիստոնէութիւնը և բարբարոսներու արշաւանքները զրե-
 թէ ամբողջապէս ջնջած են իհնութիւնս Հայաստանին նախ

կին ճարտարապետութիւնը, որ այնքան հարուստ էր շքեղ
 պալատներով ու մեհաններով՝ պատմագիրներու նկարա-
 գրութեանը համեմատ, և որ խառնուրդ մը ըլլալու էր հել-
 լէն սծին և ասորեստանեան, պարսկական սծերուն. բայց
 նոյն երեւոյթը կը տեսնուի քրիստոնէայ Հայաստանին
 ճարտարապետութեան կարեւոր նշխարներուն մէջ. Անիի
 եկեղեցիները, Հայաստանի շատ մը վանքեր և եկեղեցի-
 ներ և հայ ճարտարապետներէ կառուցուած Բաշտիպ մէկ
 քանի հին եկեղեցիներ՝ մասնաւոր սծ մը կը յայտնեն որ
 խառնուրդ մըն է արաբական ու բելգանդական ճարտարա-
 պետութեանց: Այս վարկածին մէկ կենդանի ապացոյցն
 ալ, նոյն իսկ ցեղին լեզուն է, այդ հին հայերէնը, ճոխ,
 կնճոտ, մեծաշուք, համաձայնութեան ամէնէն արտա-
 կարգ քմայքներն իրականացնելու ատակ ու միանգամայն
 կարող ճիւղու մինչեւ յունարէնին վճիռ շնորհը և ֆրան-
 սերէնին պայծառ կարգաւորութիւնը:

Քրիստոնէութիւնը կը հասնի և կը քանգէ այդ հին ու
 գողոր մուտնը: Կը կերպարանափոխէ ցեղին ոգին, նոր
 հօգի մը կուտայ անոր: Եկեղեցիի մարդիկ ազդին գլուխը
 կ'անցնին, կը տիրապետեն անոր, նոր կողապարի մը մէջ
 կը սեղմեն անոր հոգին ու միտքը: Եւ եկեղեցին դիւրա-
 թեամբ կը կատարէ այս հոգեփոխութիւնը անոր համար որ
 Հայաստանի մէջ իր մուտքը հեռը կը բերէ նաեւ բազա-
 քակրթութեան հօրը ու վերջնական շարժում մը: Մինչեւ
 այն ատեն ցեղը աւելի բնագրական կեանք մը ունեցած
 էր. մարտնչած, երազած, երգած էր առանց ո և է որոշ
 բանաձեւի, առանց հաստատուն օրէնքի մը, ազատ ու
 արձակ: Եկեղեցին բերաւ զարգացումը, կատարելագործեց
 հայկական այբուբենը և սկսաւ զբաւոր մասնագրու-
 թիւնը:

Դ. գարուն եղաւ ասիկա: Այդ միջոցին, քրիստոնէայ
 եկեղեցին ամենուրեք կը տիրէր, և իր զրականութիւնը
 աշխարհի վրայ կը թաղաւորէր: Քրիստոնէութեան առա-
 շին հայ քարոզիչները, որոնք միանգամայն նոր քաղաքա-
 կրթութեան առաջին ներմուծիչները եղան Հայոց մէջ,
 իրենց ուսումն առած էին Բելգանդին, Հոռո, Աթէնք կամ
 Աղեքսանդրիա. սնած էին Աստուածաշունչէն և Ս. Հայ-
 բերու զրականութեամբը. հայերէնի թարգմանեցին Ս.
 Գիրքը և Հայերու գործերը, և այն զրականութիւնն ալ
 դր արտադրեցին՝ Եկեղեցի կը հոտէր: Ս. Գրիգոր Լու-
 սաւորիչ թողուցած էր քարոզներ ու աղօթքներ. Եզնիկ
 գիրք մը յօրինեց Յունաց և Պարսից հեթանոսական ա-
 զանդները հերքելու համար. Դաւիթ անյաղթ, որ հեթա-
 նոս Յունաստանին զրականութեամբն ու փիլիսոփայու-
 թեամբը զբաղեցաւ, այդ գործը կատարեց նպատակ ունե-
 նալով անոնց ունայնութիւնը ցուցնել Աւետարանին լոյ-
 սին հանդէպ. Ագաթանգեղոս պատմեց կեանքը Լուսա-
 ւորչին ու Տրդատ՝ առաջին քրիստոնէայ թագաւորին:
 կորին վարքը զրեց սուրբ Մեսրոպին, հայ եկեղեցոյն ու
 հայ զրականութեան այդ նշանաւոր հօրը: Փաւստոս Բիւ-
 զանդացի վիպեց Հայաստանի պայքարը Սասանեան Պար-
 սից հետ, և գծեց մեծ քրիստոնէական գէմըր Ներսէս
 Պարթեւ կաթողիկոսին, այդ պարոյցներու, վանքերու, որ-

բանոցներու հիմնադիր, մեծհոգի հայրենասէր, բանաստեղծ ճարտասանին, եւ անոր քով պատկերացուց զէմքը Արշակ Բ.ին, այլ ինքնատիպ, զեռ հեթանոս եւ շատ ասիացի թագաւորին: Ուրիշներ շարագրեցին եկեղեցական երգեր, աղօթքներ եւ սուրբերու վարքեր. եւ անոնք իսկ որ ուզեցին երկրին քաղաքական զեպքերը պատմել, իրենց վիպումը բեանաւորեցին կրօնական խորհրդածութիւններով. փոխանակ առողջ եւ անկողմնակալ քննադատութեամբ մը նկատուելու, պատմական իրողութիւնները կը մեկնուէին քրիստոնեայ Եկեղեցւոյն տեսակէտովը: Ամէն բան կապուած էր Աստուծոյ, որ էական մտածումը կը դառնար: Հայ ժողովուրդը եկեղեցին նկատեց իբր հայրենիքին հոգին, իբրեւ կենդանի անձնաւորումն իր անհատականութեան. իր ոգին տրտմեցաւ այդ միասնական ստուերին մէջ. հոն կորսնցուց մտաւորական անկախութիւնը, բայց շահեցաւ այլապէս հզօր ուժ մը, հաւատքին հիւանդագին ուժը, մարտիրոսութեան ուժը: Եւ երբ արշակունիան հարստութիւնը կործանեցաւ եւ Հայաստան քաղաքական անկախութիւնը կորսնցուց, ժողովուրդը Եկեղեցիին կառչեցաւ: Պարսկաստանի քաղաքական լուծը ընդունած էր, բայց երբ Սասանեան Յակերտը ուզեց զինքը ստիպել մագեղանաց կրօնքը ընդունելու, բարոսացաւ. եւ այն ատեն տեղի ունեցաւ այն հիանալի քրիստոնէական զիցագահներգութիւնը զոր ազգը քառորդ դարու շափ ապրեցաւ: Երուսաղեմ, տիրապետուած, զրեթէ անգօր, Հայաստան քաջասրտութիւն ունեցաւ ինչպէս զիմպրուրթիւն մը հանելու պարտիկ բանակներուն վիթխարի զօրութեանը զէմ: Վարդան Մամիկանեան եւ իր հազարաւոր զինակիցները գացին ազգային Եկեղեցին պաշտպանել Պարսից զէմ. թշնամոյն ստուար մեծամասնութիւնէն ջախջախուեցան. բայց իրենց արիւնը Եկեղեցին ազատեց. առաջին մարտիրոսներուն օրինակը սարածուեցաւ ամբողջ ժողովրդին մէջ. խուլ, յամառ պայքար մը շարունակուեցաւ. Պարսկաստանը, հալածանք հանելէն յոգնած, որոշեց թողուլ որ Հայերը իրենց Աստուածը պաշտեն: Բարոյական յաղթանակ մը եղաւ այդ զօր տկարը զօրաւորին զէմ կը տանէր. Հայերը ատիկա հասկեցան եւ Վարդանանց զիմպրուրթիւնը նկատեցին իբրեւ ամէնէն գեղեցիկ էջը իրենց պատմութեան: Սրբազան պատրիարքը ազգային մեծ անդուրթիւնը եղաւ: Եղիշէ պատմաբանը, ժամանակակից եւ ակնատես, այս պայքարը պատմեց զրբի մը մէջ որ անմահացուց հերոս—մարտիրոսին զէմքը:

Ալ այնուհետեւ, եկեղեցին, ազգն ու զրականութիւնը աւելի սերտ կերպով իրարու կապուեցան. երեքը մէկ եղան: Ազգը Եկեղեցիին մէջ գտաւ իր ցաւերուն միթիթարութիւն մը, նեցուկ մը եւ սպաստանարան մը ուր իր անձնաւորութիւնը կրնար պատասխարուիլ եւ ինքզինքը պահպանել իրեն հետզհետէ տիրող բոլոր հզօր ցեղերուն խառնուելէ: Գրականութիւնը որ եկեղեցւոյն ու ազգին այդ միացումը պատրաստած էր, ա՛լ այդ ձուլման բորբոքեալ ու մղիչ արտայայտութիւնը եղաւ: Միշտ մնաց եկեղեցականներու ձեռքը, եւ բազկացաւ շարունակ միասնական քերթուածներով, աստուածաբանական խոկումներով եւ կրօնական ձգտում՝ ունեցող քրոնիկներով:

Եկեղեցւոյն սահմանափակիչ ազդեցութեանը կը միա-

նար ուրիշ պատճառ մը, շատ աւելի զօրաւոր, մտաւորական կայունութեան. այն էր ազգին մշտական յօշուտ մը յաջորդաբար Հայաստանը աւերելու եկող աշխարհակալ ցեղերուն ձեռքով: Երկիրը բաց ճամբայ մը դարձաւ բոլոր արշաւանքներուն, ամէնէն ահեղ շարչարանքները, ամէնէն ծանր լուծերը կրեց: Փորձանքները մեծ էին. ազգին ճակատագիրը ամէն վայրկեան կեանքի ու մահուան մէջ կը տատանէր: Գրականութիւնը շարունակական սաղմոսներգութիւն մը դարձաւ: Մինակ նորութիւնը կը կայանար սա կէտին մէջ որ պատմական մասը, փոխանակ փառաւոր զէպքեր յիշատակելու եւ երբեմնի քաջայաղթ արքաները երգելու, հետզհետէ երկայն աւաղանք մը կը դառնար խաչահանուած Մայր—Հայրենիքին թշուառութեանը վրայ, կոտորածներու եւ աւերմանց ողբերգական պատկերները կը գծէր, կամ ազգային եկեղեցւոյն համար արիւն թափող զիւցագներուն յիշատակը կը փառաւորէր: Քաղաքական մտահոգութիւնները ամէնէն աւելի կարեւոր գաղնալու, մտաւոր մշակութեան միջոցներն ու երկայն ու սուսնասիրութեանց ժամանակը պակսելով, զրագէտները կորսնցուցին լեզուի մաքրութիւնը, ոճի ազնուութիւնը որով փայլած էին Ե. դարուն մատենագիրները, եւ Ժ. դարուն՝ Բագրատունեաց օրով՝ երկրորդ վերաբողոքումը մը, եւ ԺԲ. դարուն, Կիլիկիոյ մէջ, Ռուբինեանց օրով, երրորդ վերածնութիւնէ մը յետոյ, լեզուն վերջնապէս աղաւաղուեցաւ, գրականութիւնը ինչպէս անկերպարան խառնաշփոթութեան մը մէջ, եւ քաղաքական կեանքը արմատացի ջնջուած բլլալով՝ Կիլիկիոյ սուրբնեան թագաւորութեան անկմամբ, մտաւորական մեծ մահը սկսաւ, որ պիտի տեւեր մինչեւ այս դարուս մեծ զարթնումը:

Իր ամբողջութեանը մէջ նկատելով, Հայաստանի այս քրիստոնէական գրականութիւնը, հակառակ իր միօրինակութեանը, հակառակ յաճախազէպ անարուեստութեանը, կը ներկայացնէ մասնաւոր շահեկանութիւն մը եւ տեսակ մը մուշկ ու ինքնատիպ զեղեցիկութիւն: Ողբի մեծ ու ամուր միութիւն մը ունի. հզօր համոզման մը վրայ կը յենու, եւ ցաւին արտայայտութիւնն է ժողովրդի մը որ տառապած է ինչպէս թերեւս ոչ մէկ ժողովուրդ չէ տառապած, եւ, այս տեսակետով, անի վեհապանծ է տրտմութեամբը, պատկանելի՝ իր արիւնստ զրգլեակներուն մէջ:

Պարզ է, անարատ ու ծանրաշուք: Աշխարհիկ ամէն զարդարանքէ, առասպելին բոլոր հմայքներէն, արուեստին բոլոր պշտանքներէն զերծ է: Մերկ է ան իր արիւնով բրձաւորուած ոսկի շուրջափն մէջ: Չեւի միութիւն նիւթի միութեան հետ: Ոչ վէպ, ոչ զիւցագներգութիւն, ոչ թատերգութիւն: Աղօթերգութիւն մըն է: Իր զիւցագներգութիւնը՝ սրբազան պատերազմներուն պատմութիւնն է, Հայրերու եւ Սուրբերու վարքն ու մեծ մարտիրոսութեանց նկարագրութիւնը. իր վէպը, Աստուածաշունչն է. եւ իբր թատերգութիւն, եկեղեցւոյն վեհատեսիլ արարողութիւններն ունի: Եւրոպացի ճամբորդները որ այդ արարողութեանց համդիտտեսիս բլլալու առիթ ունեցած են, անոնք վսեմ նկարագրէն ու ողբերգական մեծութիւնէն խորապէս

ազգուած են: Վիլֆուա արբան, քրիստոնեայ Հայաստանով զբաղող առաջին եւրոպացի զրադեաներէն մէկը, անցեալ դարուն սկիզբները կը գրէր. «Ոչինչ կարելի է տեսնել աւելի պերճախօս եւ աւելի սրտաշարժ քան հայկական ազօթքներն եւ աւելի վեհ քան արարողութիւնները:»

Հայր որ երբեք իսկատիպ թատերադրութիւն ունեցած չէ, կրօնական արարողութեանց մէջ խորին թատերական ըզրացում կը յայտնէ: Անոնք հին յունական թատրը կը յիշեցնեն, պատարազը ամբողջ ողբերգութիւն մըն է: Պատարագիչը, գլխաբաց, բոկոտն, բազկատարած, փողփողուն շարձառօն զգեստաւորուած, կերտներով, սսկիւններով ու ծաղկներով լուսավառուած խորանին առջեւ կանգուն, ծնրադիր ամբօխին առջեւ՝ կը ներկայացնէ տառապազին մարդկութեան աննշանքը դէպի աղբիւրն արդարութեան ու զեղեցկութեան: Տոմար օրուան համեմատ կը փոխուի. աւագ հինգշաբթի օրը, եկեղեցին վերէն վար ճերմակ կը հագուի, եւ աւագ ուրբաթ օրը՝ կը սպաւորուի անհուն սեւ վարագոյրով որ խորանը կը ծածկէ: Աւագ հինգշաբթի գիշերը, եկեղեցին իր բարձր լոյսերը կը մարէ, խաւարին մէջ հնչեցնելու համար գերագոյն ողբերուն Տէր Ողորմեան. Երգիւցարդին իրիկունը, եկեղեցին կը ներկայացնէ վերջին դասաստանին խորհրդանշանը. եպիսկոպոսը, ծնրադիր, Արքայութեան մէջ ընդունուելու շնորհը կը հայցէ: Եւ երբեմն, հին հեթանոսութեան մնացորդներ այս սիրական քրիստոնեայ տոմարն պարզութիւնը կը ծաղկեւորեն. Այլափոխութեան օրը, մեծ թափօրի միջոցին, ժողովրդին վրայ վարդ կը ցանեն, եւ ազանիներ կը թոցնեն, Անահայտ աստիճան վազնուց սովորութեանը համեմատ. եւ Տեառնընդառաջի տօնին նախընթաց իրիկունը, եկեղեցոյն բակը խարոյկ կը վառեն, ի յիշատակ Միհրի տօներուն:

Ասկից զատ, որչափ ալ սահմանափակ ըլլայ, այդ եկեղեցական զրականութիւնը մերթ ընդ մերթ ամենաբարձր ներշնչմանց ելած հասած է: Քրիստոնեութիւնը յաջողեցաւ ցեղին մտքէն հեթանոսութիւնը ջնջել, բայց անոր քնարերգակ ու խանդավառ հոգին չանհետացուց: Երջանակի փոփոխութիւն մը եղաւ միայն: Հին երգիչը շարունակեց թրթռալ եկեղեցական օրհներգութեանց բանաստեղծին մէջ: Ոչ միայն հեթանոս պուէտին աւելին բան մը մնաց, այլ նոյն իսկ զիցալիպական քերթուածներուն լուսաւոր զուարթութենէն, արեւտ պայծառութենէն. եւ բոցեղէն քնարերգութեան մը ժայթքումները կը լուսաւորեն այս քրիստոնեայ բանաստեղծութեան միտաբանական խաւարը: Արեւակ, լոյս, ճառագայթ բառերը, նախկին արեգակնային բանաստեղծութեան բարձր այդ գլխաւոր եղանակները յաճախ կը ցոլանան այս կրօնական բանաստեղծութեան մէջ, քրիստոնեայ Աստուծոյն գեղեցկ կը լուսապսակեն. «Լոյս, կ'երգէ այդ եկեղեցական բանաստեղծներէն մէկը՝ շլացուցիչ տողերով որոնք գրեթէ հեթանոսական են՝ հակառակ աստուածաբանական դիտաւորութիւններու, լոյս, արարիչ լուսոյ, առաջին լոյս, բնակեալը ի լոյսն անմատոյց, Հայր երկնաւոր, ի դասուց լուսեղինացն օրհնեալ, ի ծագել լուսոյ ա-

ռուտուս, ծագեա՛ ի հոգիս մեր զլոյս քո իմանալի:»

Եւ ահաւասիկ Այլափոխութեան տօնին մէկ շարականը որ, պայծառ բոցերով, վեսայական օրհներգի մը պէս, կը բարձրանայ. «Ճառագայթ փառաց Հօր՝ Որդիդ միածին, որ զլոյսդ անվայրափակ մարմնով պարագրեալ այսօր ի թափօր փառօք փայլեցեր: Որ անասն սրովբէիցն անհաս ի վեր քան զքան, ծառայի կերպիւ պարածածկեալ զլոյսդ անսուտեր, այսօր ի թափօր փառօք փայլեցեր: Որ հրեղինացն անմերձենալի հօր աստուածութեանդ, ի հողեղէնս խոնարհեալ լոյսդ արփիական, այսօր ի թափօր փառօք փայլեցեր:»

Եւ այս ճանաչարձակ պատկերները, այս ցնծութեան ու լոյսի բառերը, տարօրինակ հակադրութիւն մը կը ձեւացնեն ամբողջութեանը հետ այս թաղծագին ազօթքը գութեան, ուր ողբը կը ախրէ, եւ սրուն մէջ ստուար տեղ մը կը բռնեն մարտիրոսներու վրայ երգերը, բանտարկեալներու համար աղօթքները, փրկութիւն հայցող պաղատանքները՝ Տէր ողորմեաներուն ու մահուան երգերուն հետ:

(Շարունակելի) ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱՑՈՒԹԻՒՆԸ (1)

ԽԱՐԲԵՐԴԻ ՆԱՀԱՆԳԸ

Կարծեմ թէ Նպաստի գործին վրայ կարճ բացատրութիւն մը չորս պուրիներու բաժնուած՝ շահեկան պիտի ըլլայ անոնց համար որոնք կը փափաքեն քիչ շատ աեղեկութիւն ունենալ այդ մասին.

- Ա.— 1895ի դէպքերէն անմիջապէս վերջ ժողովրդին վիճակը ի՞նչ էր.
- Բ.— Նպաստը ի՞նչպէս օգնեց անոնց.
- Գ.— Նոյն ինքն ժողովրդին մէջէն ազնուութեան եւ անձնութիւնութեան օրինակներ.
- Դ.— Ի՞նչ են ներկայ պահանջները:



Ա. 1895ի դէպքերէն անմիջապէս վերջ ժողովրդին վիճակը ի՞նչ էր.— Անոնք ամէն բանէ մերկացուած էին: Աւարառներու ոճրագործ խումբերը զիւղերու եւ քաղաքներու վրայ թափած էին եւ էրիկմարդերուն մեծ մասը սպաննելով, երբեմն կիներ ու մա-

(1) Հայաստանի արդի կացութեան վրայ ստոյգ աեղեկութիւն ունենալու համար, ստիպուած ենք այժմ գիւմել օտար աղբիւրներու: Այդ աղբիւրներն են անգլիական կառավարութեան «Կապոյտ Գրքերը» եւ Հայաստան հաստատուած միսիոնարներու եւ բարենպատակ օտար հաստատութեանց վարիչներու կողմէ իրենց կեդրոններուն զրկուած տեղեկագիրները:

Վերջին «Կապոյտ Գրքերը» գրեթէ ամբողջութեամբը ներկայացուցած ըլլալով մեր ընթերցողներուն, եւ սպա-

նուկներ ալ, իրենց կապուտ կողպուտին հետ անցած
 գացած էին՝ իրենց ետե արժէքաւոր բան մը չթողլով, եւ
 ինչ որ չէին կրցած տանիլ՝ կտոր կտոր ըրած էին: (Շատ
 մը գիւղեր գրեթէ ամբողջապէս այրուած էին: Տեղ մը 250
 տունէն 200ը կրակով ոչնչացած էին, ուրիշ տեղ մը
 150էն 120ը, երրորդ տեղ մը 160 տուներէն հինգը մի-
 այն թողուցած, մինչդեռ շատ ուրիշ տեղեր ծխացող աւե-
 րակներ միայն մնացած էին: Տուները զերբաւ չէին բո՛ւ-
 կած, այնպէս որ քարիւղի օգնութեան դիմած էին, բայց
 այս դեակիր հրոսակները այս մէթոտը ոչ թէ միայն ինչ-
 քեր ոչնչացնելու գործածած էին, այլ յաճախ մարդիկն
 ալ քարիւղով թրջած եւ յետոյ կրակ տուած էին անոնց:
 Այսպիսի չարաչար մեռնողներու մէջ կար բողբոջական
 քարոզիչ մը:)

Ուր որ տուները այրած չէին, կենդանի մնացողները
 օրերով գաշտերու ու լեռներու մէջ թափառելէ վերջ վերա-
 դարձած էին՝ ուրիշ ոչինչ գտնելով եթէ ոչ լոկ մերկ
 պատեր: Մինչեւ անգամ գոնէրը եւ պատահանները տա-
 րած էին: Աշունը վերջացած էր եւ ցուրտ ամիսները գա-
 նոնք կը դիմաւորէին. ձմեռուան պաշարները տարուած
 էին: Հանգրծեցին, անկողին, կերակուր, անօթներ, ար-
 ջաւ, ոչխար, զործիքներ, զրամ — ամէնը գողցուած:
 Յոյսն ալ իր թոփշը առած պացած էր եւ իր տեղ ստիկու-
 մը թառած: Ամէն ձայնէ, անօթութեանէն եւ ցուրտէն
 ահաբեկած ապաստանած էին ամայի շէնքերու մէջ (ժա-
 մանակին իրենց բնակարանները) սպասելով վախճանին:
 Շատ մը ընտանիքներ իրենց հաց վաստակողները կորսըն-
 ցուցած էին եւ միայն կիներ ու մանուկներ մնացած էին
 պոյութեան մը պայքարին համար: Ուսելու համար բան
 մը չգտնալով անոնք սկսած էին գաշտերու մէջ թափառել
 եւ խոտերու պզտիկ փուշեր ժողովել. կը սեսնուէին մա-
 նուկներ որոնք իրենց ձեռքովը խոտը կը քաշէին եւ կ'ու-
 տէին արմատը ու ամէն ինչ:

Քաղաքներու մէջ զրութիւնը քիչ մը աղէկ էր: Հա-
 բուստը աղքատացած էր, եւ այսպէս քանի մը օրերու ժա-
 մանակամիջոցին մէջ ամբողջ ազգ մը դառն չքաւորու-
 թեան մէջ նետուած եւ գրեթէ յուսահատած ու վշատած:

Բ. Ն պ ա ս ա ը ի ն չ պ է ս օ գ ն ե ց ան ո ն ց . — Բը-

սելով նորին որ չի պիտի ուշանայ, կը դիմենք երկրորդ
 աղբիւրին: «Նոր կեանք» միջոցներ ձեռք առած է Հա-
 յաստանէն Անգլիայի, Ֆրանսայի, Զուիցերիայի, Գեր-
 մանիայի, Շուէտի եւ Ամերիկայի կրօնական ու աշխար-
 հական բարենպասակ մարմիններու հասած տեղեկու-
 թիւները ամբողջովին ունենալու, ու այսպէս, անոնցմէ
 ընտրելով ինչ որ շահեկան է մեզի համար, կարենալու
 Հայրենիքին կացութեան վրայ ստոյգ ու նորագոյն լուրե-
 րը հաղորդելու անոր ցիրուցան գաւակներուն:

Այսօր կը հրատարակենք խարբերդի նահանգին վրայ
 քիչ շատ սիոփիչ եւ յուսատու տեղեկագիր մը որ ամիս
 մը առաջ խարբերդէն զրկուած է կալլէսի (Անգլիոյ) մէջ
 կազմուած Հայոց Նպաստամասոյց ընկերութեան եւ զոր
 հրատարակուած կը գտնենք «Նորթ Ուէլշ Թայմ»-ի
 մայիս 14ի թիւին մէջ:

լուրին գագաթէն, ուր խարբերդ քաղաքը կառուցուած է,
 միսիոնարները կարող էին տեսնել թէ դաշտին մէջ զբա-
 նուող գիւղերուն հրկիզութեան շրջանակը երթալով օրէ օր
 դժբաղդ քաղաքին եղբրը կը պարուրէր: Աւարտուները
 սակաւին քաղաքը չմտած, անոնք ժողովրդին օգնութեան
 համար զիմուսներ ըրած էին, եւ իրենց առաջին հեռադիւ-
 ները՝ քաղաքին հրկիզումէն ու քանդումէն վերջ՝ այդ զի-
 մուսները կը կրկնէին: Միսիոնարական առանձնիկու շէն-
 քերէն ութ հատը աւերուած էին, եւ նոյն ինքն միսիո-
 նարները կողպատուած էին իրենց ամէն բաներէն. անոնց
 ձիերն ալ տարած էին. բայց հակառակ այս ամէնուն ա-
 նոնք կը խորհրդակցէին թէ ինչպէս կրնան այս կորստեան
 մասնուող ժողովրդին օգնել: Առանց Եւրոպայէն եւ Ամե-
 րիկայէն պատասխանի սպասելու՝ պատասխանին ինչ ըլ-
 լալը կանխագուշակած էին եւ սկսած նպաստ տալ, որով-
 հետեւ վստահ էին թէ քրիստոնեայ հասարակութիւնը պի-
 տի պատասխանէր իրենց զիմուսին: Ուստի քնակաճա-
 բար պիտի զարմանան թէ ո՛ւստից զրամ ստացան գործը
 սկսելու: Խարբերդի վաճառականներէն մէկ քանին գետի-
 նը թաղուած զրամ ունէին գոր խուժանը չէր գտած, եւ
 երկու երեք օր անցնելէն վերջ երբ կացութիւնը քիչ մը
 հանգրաւ էր՝ զրամը հանած եւ միսիոնարներուն բերած
 էին, թոյլատրելով անոնց որ գործածեն մինչեւ զրամի
 հասնիլը: Միսիոնարները պատրաստ էին ուրախութեամբ
 այս բանը ընելու եւ յետոյ վճարած էին այդ մարդոց, ո-
 բոնք այսպէս լուռ վստահութիւն էին սնեցած իրենց
 վրայ:

Այդ մարդիկը ըսած ալ էին թէ զրամը աւելի ապա-
 հով պիտի ըլլար միսիոնարներուն մօտ, որովհետեւ խու-
 ժանին արարքներէն յետոյ պահանջող զինուորներու թոյ-
 լատուած էր միսիոնարական մնացեալ շուրջ շէնքերը պահ-
 պանելու: Դրամը կուգար նամակատան միջոցաւ, եւ Ամե-
 րիկայի Պարտ ընկերութեան կ. Պալտոյ գանձապահին վը-
 բայ քաշուած փոխորդը կը ծախուէին: Միսիոնարները
 թէ՛ թիւրքերու եւ թէ՛ Հայերու տեղանուորները զարձած
 էին եւ գրեթէ Եւրոպայէն ու Ամերիկայէն կ. Պալտո ու
 Հալէպ ուղարկուած բոլոր զրամները իրենց փոխանակա-
 վորներուն միջոցաւ կը փոխադրուէին:

Մեծ քանակութեամբ հացահատիկ գնուեցաւ եւ հան-
 դերձեղէններու ապսպրանք արուեցաւ նպաստի նպատա-
 կով եւ այս կերպով առեւտուրը վերակենդանացաւ. հա-
 գուսաններ կարելու համար այրիներ կը գործածուէին.
 բայց ամենամեծ խնդիրը հոն էր թէ ինչպէս կարելի էր
 252 աւաններու եւ գիւղերու համարիլ եւ բուռ մը զործա-
 ւորներով անոնց օգնել: Ճիշդ այն պահուն երբ Տոք-
 թոր կէլթա աւելի շփոթած էր՝ ժողովուրդը սկսած էր գալ
 գիւղերէն, բայց կերպով մը գտնոնք հետզհետեւ կա ճամ-
 բած էին ամէնուն ալ բան մը առալով: Այսպէս 79,183
 հոգի նպաստ ընդունած էին այդ առաջին ձմեռը եւ այդ
 նպաստը գտնոնք կենդանի պահած էր:

Անշուշտ ցուրտէ եւ անօթութեան խիստ նեղուողներ
 կային, բայց քիչեր կային սովամահ եղող. ամենալատ
 մահ պատճառողը ժանտաւտնիքն էր, որ թշուառութեան
 առաջ եկած էր, բայց այս ալ վախցուածին չափ վտան-
 գաւոր չեղաւ:

Կոտորածէն տարի մը վերջ Խարբերդի շուկային մէջ մարդ մը սկսած էր անարգել միտինարները, երբ յանձնապատան ու ուղղաթիւն թիւրքերը լոցուցած էր զայն իր պատմութեանով: «Մենք ամենքն ալ ննովածազ պիտի ըլլայինք, Նիլէ քննիչ չըլլային՝ եւ եթէ չըլլար այն դրամը որ այնքանի բերինք»:

1896ի դարձան, երբ օգիւրը բաւական տաք կ'ընէին, ջանքեր եղան ժողովուրդը ինքնաշխատութեան ճամբուն մէջ կնկուր եւ այսպիսով նպաստով անդրադնորու թիւր նրազեցնելու: Կարմիր Խաչի ընկերութիւնը գործիքներ, եզներ, սշխար եւ պզտիկ գիւղար մըն ալ իբր դրամագլուխ տուաւ, գործի սկսելու: 2,000 էն պէլի տուներ վերաշինուեցան, գործիքներ եւ նիւթեր արուեցան արհեստաւորներուն և հօր (Թէղկեազ) ու մանած ստաշխանկներու: Ասիկա մարտիրոսի թափ մը տուաւ, իրենց յուսահատ թմբուկներէն քիչ մը արթնցուց եւ քաջալերեց զանոնք նոր կեանք անելու:

Այս շրջանին մէջ դրեթէ 70,000 օժանեան լիւր բաժնուած է և եթէ միջին հաշիւ մը ընենք մարդ զուր օտմանեան լիւրայէ մը քիչ պակաս կ'էլինայ: Բայց աս ալ բաւական էր զնոնք ողջ պահելու եւ խրատուելու նոր ջանքեր ընելու: Կիներ եւ գրեթէ քաղերու կարող մանուկներ կ'աշխատէին քար, ցեխ, ատաղձ և ցիցեր տանիլ իրենց աւերած տուները շինելու համար: Թիւրք երիտասարդ մը այս փոքրիկ ու ահար գործաւորներու քանդակածները վերակարգելու և կարկտելու ջանքերը տեսնելով ըսած էր. «Եթէ մեր պզգը կողոպտուէր այսպէս ինչպէ՞ք Հայերը կողոպտուեցանք մենք բոլորս ալ կ'ոչնչանայինք: Բայց ասոնք շարքաշ փողովուրդ մըն են»:

Արաբիկը քաղաքը, Հայնի և Չնքուշ աւանները և 67 Խարբերդի զիւզեր բոլորովին վերականգնելու վրայ էն այն ահռելի հարուածէն, որ զանոնք ամբողջութեամբ ջնջելու կը սպանուար, եւ ազգաբնակչութեան մեծ Վասը, թէեւ սոսկալի ազգատացած, բայց կարող են իրենց մարմինն ու հոգին միատեղ պահել: Այսպէս Երուզայէն եւ Ամերիկայէն ուղարկուած նպաստը գործածուած է ազգ մը ամբողջութեամբ սոխտանջ ըլլալէ ազատելու, ապական բան մը չըսելով բացուած որբանոցներու, այրիներու գործ զանելու եւ օրիորդներու փրկանքի մասին՝ զանոնք ցածազի սրբիկաներու ձեռքէն անջատելու համար:

Գիւնայն ինքն ժողովուրդին մէջ էն ա զնոնք թեան եւ անձն ու իր ու թեան ևր ինքս կնքր. — Եստ մը Հայեր Ամերիկա գաղթած ըլլարով վերջին 23 տարուան միջոցին, առիթ ունեցած էին հոս եղող իրենց բարեկամներու և ազգականներու զուժարներ հասցնելու, եւ սոքեր Պարնըմ, որու միջոցաւ այդ ստակները զըրկուած են, կ'ըսէ թէ գրեթէ 30,000 անգլ. լիւրայի գումար մը մտած է իր սովորին մէջ: Այնտեղ ալ անոնք որ բուրովին կողոպտուած չէին, ներս առին լքեալները, անոնց պատասխարձն տուին եւ երբ կըցան՝ կերակուր և լաւտա կարարեցին: Քարողիչ մը շատ մը անոցներ ընդունեց եւ կերակուրեց մինչեւ որ իւր ձմեռուան պաշարն ալ հասուանային ուրիշ զուժական սոսկ քարողիչ մը եւ ուրիշ շա-

տեր, որոնց բարեբարութիւնը երբեք չի պիտի հրատարակուի:

Այնի մէջ կաւորածէն, հրկիզումէն ու աւերումէն անմիջապէս վերջ բուղարական համարակալութիւնը, թէեւ իրենք ալ շատ դէպ վատուած ուրիշներու նման եթէ ոչ աւելի, իրենց շարժական ժողովին մէջ անոնքներու համար ԸԾ լիւրայի շափ հաւաքում մը ըրած էին: Ամէն մարդ որ այդ օրը բան մը տուած էր թալլուած էր, բայց իրենց պահածէն տուած էին: Անոնցմէ շատերը նպաստի դրամ ընդունիլ մերժեցին, սուրկելով թէ իրենցմէ աւելի կարօններուն զրկանք ըրած պիտի ըլլային: Ասոնք տեղական նպաստի ընկերութիւն մը հաստատեցին եւ բաւական նշանակելի քարծ ըրին: Իրենց օրինակին հետեւեցան դրացի բնակիչները:

Գետի վրայ չափազարեւ մը շարս լիւրս արուած էր լատտափայտ գնելու համար. ստակը վաստակելուն պէս ետ բերուա՝ աղքատներուն տրուելու համար:

Արաբիկի մէջ անձնուէր քրիստոնեայ բժիշկ մը, որուն տունը չէր քանդուած, իր գուար բայցած էր անօգնական փախտականներու, զանոնք կերակրած մինչեւ իր ձմեռուան պաշարին սպառիլը, իր անկողինները եւ զգեստեղները աւագ անոնց. եւ մինչեւ իսկ իր պատուահանի վարագոյրները վար պոած եւ անոնց համար հանգերձներ պատրաստած և գորովանքով խնամք տարած էր անոնց որ հիւանդ էին: Եստ երկար չէր քաձ սնկայն որ իբր քաղաքական յանցար ամբաստանուելով ուրիշներու հետ բանտափակուած էր: Այս երկրին մէջ քանտարկեալները կառավարութեան ատեստ չեն ստանար եւ հետեւաբար դուրսն իրենց բարեկամներէն եկած կերակուրէն կախում ունին: Երուզայէն եւ Ամերիկայէն եկած դրամէն քիչ մը նպաստ: զրկուեցաւ իրեն: Բանար եղած ատեն նայած էր անոնց որոնք հիւանդացած էին: Իր քանտակիցներուն Ս. Գիւրք կարգացած էր իր հաստատ հաւանքով զանոնք քաձ շաղերած էր: Մենք ամիսէն յետոյ, բանտէն արձակուելով երբ իր գործն էր վերսկսած, իւրաքանչիւր շաբթուան վատակէն մաս մը խնայելով իրեն տրուած ամբողջ գումարը Նպաստամատոյց ընկերութեան զանձապահին կա էր վարձուցած:

Գիւնայնի ներկային պահած էն ջնջըր. — Թեպէտքեւ օտպողական պահպնիչներ կան շատ մը տեղեր, սակայն եւ այնպէս միտինարները չեն ուզեր այն սպառարկութիւնը թողուլ դարձը թէ Հայոց Նպաստամատոյց ընկերութեան պնակը ամէն ատեն քրիստոնեայ հասարակութեան մէջ պիտի շրջադայի: Եստերը իրենց արուած նպաստի շնորհով արդէն սկսած են քիչ շատ վատակել: Եթէ քանի մը նարուան համար որբերուն ալ խնամք անիւրի եւ արհեստները նորէն շարձուն զիճակի մէջ զըրուին, քիչ ծամանակէն ազգը ինքզինքը կրնայ վանել:

Օրինակի համար անոնք Արաբիկը: Այս քաղաքը այն աստիճան աւերուած էր որ կարմիր Խաչի բարեկամներէն մին ըսաւ. «Այս քաղաքը երբեք չի պիտի վերաշինուի»: Բայց ինչպէս է այսօր: Գրեթէ 8,000 լիւրայէ քիչ մը աւելի գումարով մը այս քաղաքը գործնականա-

Չուսուլը, վասն զի վարչապետը կը գտար թէ կրօնական ժողովին կզգուէն զօրեղ զիմացութեան մը պիտի հոն զիպէր: Երբ այդ երկու անձնաւորութիւնները կրօնական ժողովէն կը հեռացնէր, Սիմոն պէյ ապահով կ'ըլլար թէ այլ եւս ո՛ր է խոչընդոտի շտապի չի հանդիպէր: Օր մը սակայն շարաշար պիտի զգձար վայելած բնութիւնը ազատութեանը համար: Խորհրդարանի ակաբի զրուածան իջ ընդ զիմացութիւնը վարչութեան մը էն մեծ ապահովութիւնն է: Իզմիրեան եւ Ալեքսանդրեան կախիկապաններուն կրօնական ժողովին անպատասխանութիւնը ազգին երաշխաւորութիւն էր իրաւունքներուն զօրեղ պաշտպանութեանը համար: Սիմոն պէյ ժողովուրդը այդ գրաւականէն զրկելով, ինք ու պատրիարք միամիտակ մնացին հանրային գայրոյթին զէտ:

Պաշտօնավարութեանը առաջին օրերը սակայն Սիմոն պէյ նրբամտութեան նշաններ ցոյց տուաւ. շափաւորեց Արիկ Էֆէնտիին կողմէն մամուլին վրայ գրուած ճշմարտութիւնը. օրագիրները կրցան բաւական ազատ խօսիլ ազգային գուտ ներքին խնդիրներու վրայ, և մինչեւ իսկ թրքական կրօնական ժողովին պիտի գործերը որոնք այդ խնդիրներուն կը վերաբերէին: Բայց շատ շանցած վարչապետը ինքն ալ պրկել տուաւ մամուլը եւ մանաւանդ խաղեր ալ ինչպէս:

Սիմոն պէյ երբ վարչապետութիւնը ստանձնեց հայ ազգը հանդարտութեան մէջ էր: Յեղափոխական կուսակցութիւնը կրած ծանր հարուածէն տակաւին չէր ձեռնարկ: Հնչակեան մարմինը ինքզինքը ամփոփելու, ու Պոլսոյ մէջ զօրանալու: Քր հետամուտը լռելիւն: Հայաստանի մէջ հայ ժողովմէջը որքան որ ալ տոճոսկեալ քայլք և այնպէս ո՛ր է շարժում կամարելու յօժարամիտ չէր երեւնար: Եւ սակայն ազգային զգացումին ու մտաւոր շարժումին ուշադիր հետամուտը կրնար գուշակել թէ այդ հանդարտութեան յարստեութիւնը ապահովեալ չէ: Թէ՛ Հայաստանն և թէ՛ Պոլիս թրքական վասթար վարչութեան զէտ զգոհութիւնը օրէ օր քաւելնար, ու արտասահման գրտնուող Հայերը կը ձայնակցէին արտունջներուն. ապագայ զօրմանութեան նորանոր նշաններ երեւան կուգային. «Հնչակ»ին թով հիմա «Գրօշակ» մըն ալ կը հիմնուէր, և մէկտեղ յեղափոխական նոր կուսակցութիւն մըն ալ կը ծնէր. Հնչակեան կուսակցութիւնը երկրին մէջ կենդանութեան նշաններ երեւան կը բերէր:

Ո՛չ պատրիարքը, ո՛չ վարչապետը ընդհանուր կացութեան վրայ գաղափար կազմած էին, և ո՛չ ալ կազմելու ամբամպիր կ'երեւնային: Արտասահմանեան ո՛ր է թերթներս չէր մանրեր պատրիարքարանին ցունէն, մինչ անպիս Աղարեան պատրիարք կը ստանար բոլոր հրատարակութիւնները և կը հետեւը ազգային շարժումին բոլոր մանրամասնութիւններուն: Հո՞մեկիան Հայերուն պատրիարքը Գրան յայտարարած էր թէ իր պարտականութիւնն է ամէն բանի տեղեկանալ սրբու զի գիտակցութեամբ կառավարէ ժողովուրդը:

Կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիրը որ ծագեցաւ Աիմոն պէյի վարչութեան օրով սքանչելիպապէս ցոյց կուտար թէ պատրիարքարանի վարիչները ս'բքան անգիտակ

էին Հայոց հանրային կարծիքին և զգացումին: Ալըզեան Խորէն պատրիարք կաթողիկոսական ընտրելի էր, ու թիւրք կառավարութեան շրջանակները համոզուած էին թէ անպատճառ Ալըզեան Խորէն պատրիարք էջմիածնի կաթողիկոս պիտի ընտրուի: Ռուսաստանի Հայերուն մեծամասնութեան բուէին վրայ յոյս գրած ըլլալով հանգերէ, Ալըզեան Խորէն պատրիարք կարծեց թէ աւելի մեծ ապահովութիւն կը ստանար թիւրքիայէն պատգամաւորներ խրկելով: Թրքահայաստակ ոչ մէկ եկեղեցական կամ աշխարհական պիտի համարձակէր բուէն իրեն, Ալըզեանին, չի տալ, և խրիմեանը կաթողիկոսացնել: Իր այս համոզումին մէջ ամրապնդուած ըլլալով Ալըզեան Խորէն պատրիարք աննման միամտութեամբ աշխատեցաւ որ Պոլսոյ Ժէնիայի արամազրութիւններուն համեմատ թիւրքիոյ Հայերուն ձայները ուղղակի պատգամաւորներու միջոցաւ էջմիածնի խրիկին: Սիմոն պէյ ալ պատրիարքէն նուազ աշէտ չէր, սուտի և ուժ տուաւ անոր առաջարկներուն:

Մեր ժամանակակից պատմութեան մէջ նմանը չտեսնուած Տիեզերական Ժողովը գումարուեցաւ էջմիածին: Գարեթէ ի վեր զէթ մէկ անգամ ամբողջ Հայութիւնը իր ներկայացուցիչներուն միջոցաւ մէկտեղ կուգար Մայր-Հայրենիքը, Հայութեան սրտին մէջ, ու հոն գերահրաշմարտութեամբ Հայոց հայրապետ կ'ընտրէր, տոնոց ձայնի մը բացատրութեան, խրիմեան Հայրիկը, ու օրինական ընտրելի՝ Իզմիրեան Մասթիճոս սրբազանը: Անկարագրելի է այն սարսուտի տպաւորութիւնը զոր պատրիարքը զգաց Հայրիկի ընտրութեան հեռագիրը ըստանալուն: Իր բոլոր յոյսերուն, ըրենք հաստատ հաւատքին, ջախջախումէն զատ, կար նախեւ պատասխանատուութեանը մեծութիւնը սուլմանին տոջեւ. ու Սիմոն պէյ ալ մանակից կը այդ պատասխանատուութեան: Եթէ Ռուսաստանի Հայերը իրենք իրենց մնալով ընտրած ըլլային Հայրիկը, պատրիարքարանը ո՛ր է կերպով կասկածելի չէր կրնար ըլլալ. բայց Ալըզեանի ու Մաքսուտի զրգուսով և բարեխօսութեամբ պատգամաւորներ խրկել էջմիածին ու ընտրել աքսորեալ մեծ եկեղեցականը, զորմ մըն կը որ պատճանութիւն կրնար նկատուիլ:

Ալըզեան պատրիարքին ամբողջ պաշտօնավարութիւնը միամտութեան անընդհատ շարունակութիւն մը եղաւ. բայց, ս'բքան աւելի ուշադիր ընենք իր գործերը՝ այնքան աւելի կը համոզուինք որ վարչապետները մահաբեր ազդեցութիւն ունեցան այդ եկեղեցականին մաքին վրայ: Եստ անգամ իր պարտականութիւններուն ճշմարիտ գիտակցութիւնը ունեցաւ, բայց վարչապետ մը միշտ իր փորձիչ սատանայ իր բովը կը կենար, ու գիտենք թէ Քրիստոսի պաշտօնեան Գրիստոս ինքը չէ, սուտի և փորձութեան զերամաստելի: Երբեմն նշմարեց ապագան ու վախցաւ և զտիվայրին վրայ կանոն անել սկսեց, բայց Քաղաքական ժողովի ատենապետ մը միշտ զինքը զէպի վար բշեց: Օրինակ վը: Սահմանադրութեան արամազրութեան համեմատ Ազգային ժողովը երկու տարին անգամ մը միայն պէտք է գումարուի, բայց խրիմեանի պատրիարքութեան օրով այս կանոնական սահմանները ընդար-

ձակուեցան ու Իրեոսիսիանութիւնը յաճախ կը գումարուէր: 1890ի վեպքերէն յետոյ միայն մտաբերուեցաւ գումարում ներքը օրինական տրամադրութիւններու համեմատ կատարել, հետեւաբար 1891 ին Ազգային ժողովը վեց նիստ ընելէ յետոյ սպառեց իր «խնդրոց կարգը», եւ նստաշրջանը փակուեցաւ: Նոր երաստը պիտի բազուէր 1893 ին «կարգ խնդրոց» ունենալով նոր Վարչութեան մը ընտրութիւնը, կրտսացոյցի բնութիւնը, և քաշուող վարչութեան համարառութիւնը: Ազգային ժողովի նիստերէն յետաձգուող թէև ազգին մէջ գոգոսութիւն պատճառեց, բայց և այնպէս կարելի չէր դատապարտել պատրիարք ու վարչութիւն թէ կը համակերպին Սահմանադրութեան:

Երբ երկու տարին բոլորեցաւ, Խորէն պատրիարք Ազգային ժողովը դումարել ուզեց, եւ առանց Սիմոն պէյին գիտութեանը ծանուց Դատական ցործերու նախագար Րիզա փաշայի ժողով գումարուելու հարկը: Րիզա փաշա եղբուքիւնը կը հազարգէ Սիմոն պէյին, որ գայրացած պատրիարքին վրայ կը վազէր և Քաղաքական ժողովի նստին կը յայտարարէր հետեւեալը.

— Սրբազան, զուք եկեղեցական էք, ձեզ ինչքը քաղաքական խնդիրներու չի համար, զուք միայն մեր Խօսքը մտիկ ընելու էք առանկ գործերու մէջ:

— Սիմոն պէյ, պատասխանեց պատրիարքը, բիշ մըն ալ մեզի ձեցեք աս գործերը, մենք եկեղեցական ենք, ձեռն աւելի ազատութիւն ունինք, աւելի անկասկ ենք ու կրօնքի անունով շատ պահանջումներ կ'ընենք: Եթէ զուք ավէն բան ուզածուզ պէս անօրինեք վերջէն կը զոջանք:

Ժողովի գումարումին համար Սիմոն պէյ իր ընդդիմադրութիւնը շարունակեց, եւ պատրիարքը ալ պահանջուր, յայտարարելով թէ «Սահմանադրութեան վրայ կրօնքով ըրած եմ չեմ, կրնար երգումագանց ըլլալ:» Կրօնաւորին խիզճն էր որ կը բողոքէր: Վարչապետը ջանաց խզղել այդ խզի ձայնը, ու երբ չյաջողեցաւ, խնդրեց գոնէ երեք ամսուան համբերութեան ժամանակամիջոց մը պատրիարքը համակերպեցաւ պոյմանաւ որ այս որոշումը հրատարակուի օրագիրներուն մէջ, եւ ասով իր Վրտատախանատութիւնը չափաւորուի: Սիմոն պէյ այս առաջարկին իր հաւանութիւնը տուաւ. պաշտօնադիրը հազարուեցաւ օրագրութեան, բայց գրաքննութեան ալ հազարութիւն եղաւ հրատարակութիւնը արգիլելու: Այն անհամաձայնութիւնը մեծնալով պատրիարքին ու վարչապետին միջեւ առաջինը քաշուեցաւ Մաքրի-գիւղ իր բնակարանը եւ հոն մնաց գրեթէ փակուած: Այս միջոցին Սիմոն պէյ կը գործէր, եւ որպէս զի պատրիարքին բացակայութիւնը իր պաշտօնավարին աչքի չգալնէ, այնպէս կը կարգադրէր որ սուլթանէն 300 սակիի նուէրով մը պատրիարքը Եւրովայի Ղուրբը կ'երթար կազուարուելու: Վերադարձին, արդէն իր առաձգական խզմտանքին հանգրաւութեանը համար գիւտ մը եղած էր:

ԱՐՓԻՍՐՈՐ ԱՐՓԻԵԱՆ

Սրբազան Խօսքը զի գոգոսացաւ զի մտիկ ընելու էք առանկ գործերու մէջ:

ՕՐՈՒԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Յունեկան գրծչակն է նորէն որ կը ծածանի ամբողջ թեմապիոց վրայ: Յունի 6ին, վերջին երեք թիւրք վաշտերն ալ մեկնեցան վրայ մէն, ու հիլլէն բնակիչը նորէն գիտեց ամբողջ նահանգը զոր չգիտցնէր պաշտպանել արժանաւորապէս:

Յոյները ահագին աշխատութիւն մը ունին Կոստանթնուպոլիս այժմ վերականգնելու համար երկիրը զոր Թիւրքերը աւերակ կը թողուն իրենց ետեւ, կարծեմ արպարանցնելու համար ճշմարտութիւն պարճած առածը թէ իրենց օտքը դրած տեղը խոտ չի բուսնիր: Թեապիոց մէջ ամէն բան կողոպտուած, աւերուած, կործանած, հրկիցուած է: Տոմարոսի մէջ, ինը հարիւր տան 34ը միայն փանգոնն են: Ֆարուայի ու Լարիսայի գաւառները աւելի բարեբաղդ եղած չեն. եկեղեցիները ամենուրեք սրբապղծուած, ու աւարառուները յափշտակած են ինչ որ կարելի է առնել տանի:

Աթէնքի կառավարութիւնը հրամայած է բոլոր գիւղերուն մէկ ճիշդ նկարագրութիւնը ընել այժմ: Անշուշտ պահանջումներ պիտի ընէ թիւրքերուն սխառած աւերներուն դէմ. բայց աւելորդ է ըսել որ իրեն մտիկ ընող պիտի չի գտնուի: Ու իրաւ ալ, պահանջումներու, բողոքներու ժամանակը չէ հիմակ. լուտ, ինքնամոխոն ու յամառ աշխատութիւն մը սկսելու է գարմանելու համար պատերազմին բերած ազէտքները: Եւրոպա, իր ամբողջ նիստներուն ու ետամուրութեանը մէջ, բան մը ըրաւ որուն համար պէտք է յաւէտ երախտապարտ մնան Յոյները. թեապիան ետ դարձուց Յունաստանի, — ամէնէն ուժգին սպտակը ցոր կարելի էր տալ իր գիրին յաղթանակներովը սոնքացաձ սրբութեան գոռոզութեանը: Աւերակները կը վերականգնին, եթէ Յունաստան, իր սխալները ըմբռնած, գործի պիտի նոր ետանգով ու խելացի ճիգերով: Որովհետեւ, պէտք չէ ծածկել, Յունաստան մինչեւ հիմա ո՛չ իր վարչութեան և ո՛չ իր քաղաքականութեան մէջ ցոյց տուաւ արդիւնքներ որոնք արժանի ըլլային համակրանքի ու յարգանքի: Իր ամէնէն չեմ բարեկամներն իսկ ստիպուած են խոստովանելու թէ փտութիւնը սր երկիրը կը վաքայէ, կը ապարդեց կործանել ցայն վերջնապէս եթէ արի ու անողոք ձեռքով դարձանումի ու վերանորոգման գործին չձեռնարկուի անյայտալ: Եթէ Հայերդ օր մը ինքնօրինութիւն ունենանք, հայրենասէրի գործ մը պիտի ըլլար Յունաստանի վերջին քառորդ քարու կացութիւնը նկարագրող անբաշտ տեսքի մը գրել ու հայ ժողովրդին մէջ տարածել, — ցոյց տալու համար թէ երկիր մը ինչպէս կը քայքայուի կ'իյնայ, և թէ ապրելու ճակատագրին մէջ է մահուանդ որ սխալները չարաչար կը տուժուին ու չկամ կանուխ: Յոյներուն համար լաւագոյն օրերը կրնան սկսիլ մահուանդ վերջին գտն զլասէն յետոյ, եթէ ինչպէս Ֆրանսա 1870էն ետքը՝ վերածնութեան գործին ձեռք գործին կամքով ու խելքով, թէ ոչ «աներազ քզնի մը մէջ պիտի ընկղմին և քաղաքական

տեսարանէն անհետանան՝ առանց իրենց վրայ չափող չը
ունենալու առանց պատուի եւ պատանք երգի:» (1)

Կրեւէի խնդրին կարգադրութիւնը, մինչեւ հիմա եւ
զանք յայտարարութեանց նմայելով, ալ ուշանալու չէ: Եւ
սակայն Դուռը ծանուցապիւր մը զրկելով գետպաններուն,
կը խնդրէ որ թիւրքիա իրաւունք սննեայ կրեւէի մէջ
իրենց ժամանակին լրացուցած թիւրք պահակագործերը
եւ կապիւլները եւ անոնց անդ նորեր զրկելու: Դետպանները
պատասխան տուած չեն: Միւս կողմէ, Եսրիիոն իշխանին
ընտրելիութեան մասին վերջնական լռելիք չի կանգնու
Ռուսիա կը պնդէ իր փառաբանութեան տուածներն
յետնորդներուն վճարման մասին, ու ձեռնապէս, որ
ստիճանին կողմէ Բեդրպուրի գացած էր, յայտնի չէ թէ
ի՞նչ արգիւնք կրցած է ձեռք բերել: Այդ յետնորդներուն
մասին Դուռը յանձն առած է անմիջակա 300,000 յոսկի
վճարել, ու մնացեալին վճարուած խոստացած է Պանք Օ-
թոմանին երաշխաւորութեամբ: Աւելորդ է ընել թէ այս
հաշիւէն մէջ չեն պարտաւորակաւ տուածներն 1898ի
բաժինը 330,000 յոսկի, ոչ ալ պատերազմական կերպ-
ներու հաշուէն մնացած պարտքը, 600,000 յոսկի: Թիւր-
քիա Ռուսիոյ ճանկին մէջն է միշտ, տարիներով, Գանէ
գրուակէն:

Կ. Պոլսոյ բուսական գետպանը կը մնայէ նոյնպէս որ
Դուռը հաւանի հո ընդունելու այն 30,000 հայ գաղթա-
կանները որոնք կողկաս ազատամտած են եւ որոնց
Ռուսիան մէկ տարուան պայմանաժամ կը շնորհէ՝ տե-
ղմին զանաւոր հաշար: Դուռը անարկիւթիւնները կը
յարուցանէ անոր վէճ, ու Պ. Չիւրովիէլ կը պնդէ: Եսնդ
Հայաստանցիներ, որոնք զուտնին բարի մը վրայ գնելու
տեղ կը փնտռեն, ու այս տարրական անասնական իրա-
ւունքն իսկ իրենց զրացուած կը տեսնեն:

Բազմաբան աշխարհին սեպարութիւնը սակայն այժմ
ո՛չ կրեւէի եւ ո՛չ Հայաստանի վրայ կեդրոնացած է, հա-
պա Պալատներուն մէջ, որ զեպքերը մասհարութիւն
պատճառող վարձուածք մը կ'անձնեն: Վրացու երեւէ
Պոպկիւրիա ու Սեթպիա Նէյ մէկ ծանր ծանուցապիւր զՔր-
կեցիին թիւրքիոյ Պոպկիւրիական ծանուցապիւրը կը համրէ
նպաստութեան ու թիւրքութեան 13 զեպք որոնք թիւրք զին-
ուորներու կողմէ ի գործ կրուած են Պոպկիւրիներուն վրայ,
մանաւորապէս Քոստոյի նահանգին մէջ, մայիս 17էն
ի վեր: Եսնուցապիւր թիւրք կառավարութեան սեպարու-
թիւնը կը հրաւիրէ այս կացութեան վրայ քի Քոստոյի
կառակալին՝ Հափրզ փաշայի հեղացուը կը խնդրէ:

Սերպ ծանուցապիւրը շատ աւելի սւժով է՝ Խոշոր պաշ-
տօնագիր մըն է, ու շնտ ազգու սուով մը կրուած է: Մատ-
նանիշ կ'ընէ թէ սերպ կառավարութիւնը յաճախ առիթ

(1) Տիլան, «Գանակապիւրի Րիվիու» յուլիս 1896:

ունեցած է Դրան սեպարութիւնը հրաւիրելու թիւրքեակազ
սահմանապիւրի եւ սահմանակից դաւաններուն մէջ Արշա-
նիացիներուն գործած հարպտահարութեանց վրայ: Այդ ո-
ճիրներուն նպատակը ըլլալ կը թուի բնաջինջ ընել բրի-
տանայ սերպ ազգաբնակչութիւնը այդ կողմերը: Մերպ կա-
ռավարութիւնը ալ չի կրնար սնտարբեր հանդիսատիս մեծ
այս ողբապի կացութեան եւ իրեն սեպուհ պարտականութիւն
կը համարի հիմակուց ազգարարել ապագայ լիպտանաչիւ-
թութիւնները որոնք աներկբայ առաջ պիտի գան եթէ թիւրք
իշխանութիւնները ազգեցիկ անօրինութիւններ ձեռք չառ-
նեն: Այլանիւցիներուն հիլենական պատերազմէն հա-
ղանալէն ի վեր, անկարգութիւնները այնքան ընդարձակ
հանձնատուութիւն մը առիթ որ սահմանապիւր սերպիական
կողմն ալ շտարածուեցան եւ սահմանապիւր կրեւներ յա-
ռաջ եկան, նիկու կողմէն ղեւական Վարչիկ մեծնելով:
Ասոր վրայ սերպ իշխանութիւնները միջոցներ ձեռք առին
թայ շտալու հանձն որ Ալպանիացիները սերպիական հոզը
անցնին: Եւ սակայն սահմանապիւր սերպ բնակիչները
ենթակայ են միշտ Ալպանիացիներուն յարձակումներուն,
ձրոնք, լաւ զինուած ըլլալով եւ զգաւածուելէ վախ չունե-
նալով, Կ եւ է չափ չեն գներ իրենց մոլեռանդութեան եւ
բրիտաններու գեմ իրենց սնեցած պատերազմաւորներու: Սեր-
պիա ապաստանող փախստականներուն թիւը արդէն շատ
է, եւ որ օրի աճելու վրայ է: Եսնուցապիւր կցուած յա-
ւելուած մը անուններով եւ մանրամասնութիւններով կը
թուարթէ 90 զեպք այն սպանութեան, սաւառութեան,
յափառակութեան ցերիքութեան, սրբապղծութեան քալ
400 զեպքերէն զորոնք Ալպանիացիները ի գործ կրած
են եւ որոնց մասին ստոյգ տեղեկութիւն ունի սերպ կա-
ռավարութիւնը: Յաւելուածին յիշած զեպքերէն ո՛չ մէկուն
մէջ յարձակողները պատժուած են: Չորս հարիւրը սա-
կայն շատ պզտիկ յետն է այն սնիրներուն զորոնք Ալպա-
նիացիները ի գործ կրած են Բըրչիկիայի, Նովի-Պազարի,
Խիլիքի եւ Բրիզընայի սահմաններուն մէջ՝ անցիւրճաւորան
եւ ձմրան: Եսնուցապիւրներու մէջ զզեպքը համարձա-
կած չեն բերանին բանալ ու գանդաւար: Այս խճճիկ
թեանց հետեւանքով Սերպիոյ հանրային կարծիքին
զրգուածը նեղ կացութեան մէջ կը գնէ կառավարութիւնը
եւ կը սպանայ առաջ բերել կնճոսութիւններ, որոնց
ծանրութիւնը կարելի չէ հիմակուընէ շափել: Դրան յի-
շեցնելով Սերպիոյ բարեկամական եւ ազգապիտ ընթացքը
ան հալ տարուան սիկաբը թիւրքիոյ անցւեցած պետար
օրերուն, ճանուցապիւրը յայլ մը յայտնէ թէ արագ վերջ
մը պիտի տրուի այդ կացութեան, եթէ ոչ խաղաղութիւնը
անխտափելի կերպով պիտի վտանգուի թիւրքիոյ եւ Սեր-
պիոյ սահմանապիւր վրայ: Եսնուցապիւրը կ'ըսէ թէ այս
տաղնապալի կացութեան վերջ աւալու միջոցն է անաշտ
ու կարող պաշտօնատարներէ յանձնապիւր մը զգեկ խը-
տովութեանց վայրը՝ լուրջ քննութիւն մը կատարելու հա-
մար, պատաստանի ենթարկել բոլոր յանցաւորները եւ
պարկեշտ ու կորովի պաշտօնեաներ կարգել որոնք ձեռն-
հաս ըլլան Ալպանիացիները հնազանդութեան ստիպելու
եւ բրիտանայ բնակիչներուն կեանքն պիտի չը յարգուի:
Ի վերջոյ, ծանուցապիւրը ստիպողաբար կը պահանջէ որ

վերսրբեալ մեղսութեան համաձայն միջոցներ տնօրինուին, առաջը ազնիւու համար այն վտանգներուն որոնք այս պիտի յացութեան մը պիտի հետեւին աներկբայ:

Դրան պատասխանը այս ծանուցազրին՝ յայտնի չէ. բայց Կ. Պոլսէն կը հեռագրուի թէ, ի պատասխանի պուլկարական ծանուցազրին, երեք թիւրք պաշտօնատարներէ կազմուած յանձնախումբ մը կը պատրաստուի Կ. Պոլսէն մեկնելի զԿի ինքնապէս պուլկար կառավարութեան մէջտեղ գրած մեղադրանքները բննելու պաշտօնով:

Մենք գիտենք թէ ի՞նչ ըսել է այդպիսի քննիչ յանձնախումբի մը առաքումը: Էն մեծ զոհողութիւնը որ կրնայ ընել սուլթանը այս պարագային մէջ, զանգատող քրիստոնեաները չբանտարկել ու չչարչարելն է: Բայց սպաւազակէս, յանձնախումբին առջին գործը պիտի ըլլայ յայտարարել թէ բոլոր մեղադրանքները անհիմն են եւ թէ իսլամ ազգանիւցներն են որ կը հարստահարուին իրենց պրացի քրիստոնեայ ազգաբնակիւթիւններէն:

Չէ՛, այս հարստահարութիւնները ու քննչական խաբեբայութիւնները թիւրքից համար այնքան սովորական բաներ են որ քաղաքական աշխարհին ուշադրութիւնը չըրձեկու ու եւ է հանգամանք պիտի չունենային, եթէ միւս կողմէ Պալքաններուն մէջ տիրող կացութիւնը ինքնին մը ահագնութիւն պատճառող դարձուածը մը առած չըլլար: Վիեննայի մէջ է մանաւանդ որ Պալքաններու մասին ընդհանուր անհանդուրտութիւն կը տիրէ եւ տագնապ է մը կը վարսուի: Վկայածուական շրջանակներուն հասած տեղեկութիւններ կացութիւնը շատ երկիւղալի ցոյց կուտան, եւ շան մօտալուտ զէպքերու կը սպասուի: Այլանիւցներուն մէջ մեծցին յուզում մը երթալով կը տարածուի, եւ զանազան կողմեր ալ կացութիւնը կը սպանայ կոնտուսիլ: Շարժումին կեդրոնը կը գտնուի Մոնղէնկերոյի իշխանը, որուն Վիեննայի զահիճը բացէիբաց յայտարարած է թէ Պալքաններուն մէջ ու եւ է հոգային փոփոխում թող չի պիտի տայ: Եւ մտնորինակ ազդարնութիւն մըն ալ Պուլկարիոյ իշխանին ուղղուած է: Կացութիւնը ալ աւելի ծանրացնող բանն է Սերպիոյ վիճակը, ուր Միլան թագաւորը, ինքզինքը նպատակով չզղալով Պէլկրատ, Նիշ գացած է՝ ուր կը գտնուի արդէն սպայակոյտին հրամանատարը:

Սերպիա, Յունաստանի պէս, այն երկիրն է որ մինչեւ հիմա չզիտցաւ օգտուել իր վայելած ազատութենէն: Հոն ալ ներքին փառութիւնը հեղհեղեղ երկիրը քայքայելու, փճացնելու վրայ է: Քաղաքական ամուլ կոնիւնքու մէջ երկրին կորովը սպառելու շինք է, անտեսական կացութիւնը մղալի, ելեւմուտքը յուսահատական: Պէլկրատի մէջ, երկու տարի առաջ, տարիներէ ի վեր հոն հաստատուած անզլիացի մը կ'ըսէր ինձի. «Քսան տարի է որ օսմանեան վրոշը չի ծածանիր Գալէ-Մէլյոտանի ամբողջին կատարը. յայց ՚իտաւ հեմ թէ քսան ամիսէն՝ Օպրէնս վիշններուն վրոշակը պիտի տեսնեմ հոն»: Ճշմարիտ է որ երիտաւարք Ալէքսանտր թագաւորը — որուն համար կ'ըսուի արդէն թէ անբութիւն հիւանդութեան մը ենթակայ է — իր երկիրը կործանուած ազատելու ո՛չ կորովը եւ ո՛չ խելքը ունենալ կը թուի: Իր տիրահոգակ հայրը, Իր-

լան, նորէն Սերպիա կարճած է՝ երկիրը սահնուկայ ընելու եւ լեցուն զրպանով զանապու Բարիզի խաղարանները եւ խանախուց խշտիները: Այդ մարդը Սերպիոյ հոգեհան ոգին է:

Արդ, Սերպիոյ այս կացութեան ամենէն աւելի ուշագրութեամբ հետեւողն է Մոնղէնկերոյի իշխանը: Նիքիզա իշխանը, Ռուսիոյ անսպառ բարեացակամութեամբը գործող, իր լիններուն վրայէն անզլի աչքերով Սերպիոյ կը նայի, ու Վիեննայի մէջ աւելի բան կայլածներ, ստուգութիւն կայ թէ Նիքիզա իշխանը օտար չէ Սերպիոյ մէջ Օպրէնս վիշններուն հարստութեան զէմ սկսած շարժման որ երթալով կ'արմատանայ:

Մոնղէնկերոյի ետին Ռուսիան կայ, եւ Վիեննայէն ուրիշ հեռագր մը անձկութեամբ կ'իմացնէ թէ Ռուսիա ծայրագոյն-Արեւելքի մէջ իր գործերը կարգադրած ըլլալով մամանակը հասած կը նկատէ նորէն զբաղելու Արեւելքի գործերով: Բեկրպուրկի «Կազկ»-ը կը գրէր վերջերս. «Մոնղէնկերո յենակէտ մըն է ամբողջ սերպ տարրին համար, իրողութիւն մը գոր Սերպերը իրենք ալ կը խոստովանին, ինչպէս մեծ Պետութիւնները: Ասիկա արդիւնք է Մոնղէնկերոյի բոլոր նախորդ վարիշներուն՝ ինչպէս եւ արդի վարիշին ինչպիսի բաղաբնականութեանը: Մոնղէնկերո սերպիական միակ ամբողջն է որ բնաւ լքած չէ քրթոտաքս հաւատքը եւ միշտ հաւատարիմ եղած է Ալաուութեան: Ռուսիոյ անկեղծ եւ յարատեւ բարեկամութեան շնորհիւ՝ Մոնղէնկերո ամբողջ արեւմտեան Եւրոպայի յարգանքը կը վայելէ:» Պաշտօնական գոյն ունեցող այդ լրագրին այս հաղիւ թէ սքողուած թելադրութեանը միացուցէր սա իրողութիւնը թէ ձարը նորէն մեծ քանակութեամբ գէնք ու ռազմավարք նախորդ է Նիքիզա իշխանին, ու ան ատեն աւելի որոշ զազախար մը կարելի է անենալ կացութեան վրայ:

* * *

Եթէ մենք ալ ուշի ուշով կը հետեւինք Պալքաններուն մէջ զէպքերուն առած այս տագնապալի ուղղութեանը, պատճառը ան է որ այդ ամէնը սերախ կապուած է թիւրքից քաղաքականութեան հետ: Այս տեսակէտով, ծայրագոյն կարեւորութիւն սննի «Տէլլի թէլէկրաֆ»-ի, պահպանողական մեծ թերթին մէկ խմբագրականը (31 մայիս) որ, եթէ չենք սխալիր, Անգլիոյ արաբքին գործերու նախարարութեան տեսութիւնները կը պարզէ: Ահաւաստիկ այդ շատ յատկանշանական յօդուածը.

«Մէկ բանի տարի առաջ, Պալքաններուն մէջ մօտալուտ խռովութեանց լուրը, գոր հրատարակեցինք երկէ պիտի խռովէր զիւսնազէտները եւ սահնուկայ ընէր Պորսանները: Այսօր այդ լուրը հանդարտութեամբ, եթէ ոչ անտարբերութեամբ, կ'ընդունուի Լանտան: Յորչափ Անգլիա յարած էր Օսմանեան կայսրութեան ամբողջութիւնը եւ անկասկածները պահպանելու քաղաքականութեան, Պալքանեան թերակողմին մէջ իրաց վիճակը տակնուկայ ընել սպանացող ու եւ է բան Անգլիոյ համար շահեկանու-

թեան, եթէ ոչ մտահոգութեան, առարկայ էր: Այսօր կր-
 նանք անտարբերութեամբ գիտել խոսվութեան բերմբուն
 ածու՞մը, աշխարհի այդ մասին մէջ: Պաշտաններուն անիշ-
 խանութիւնը եւ խանաշփութեանը Ռուսիոյ եւ Աւստրիոյ
 կը վզին շատ աւելի ուղղակի քան Անգլիոյ: Լորտ Սուլ-
 պերի կրկին եւ կրկին անգամ ազգարարեց սուլթանին
 թէ փոքր-Ասիոյ մէջ իր վատթար վարչութեան հետե-
 ւանքները մէջ մէկ անէ՞ծքի նշն պիտի գտնան իր վրայ
 թափին: Ապտիւլ Համիտ յամառաբար եւ նոյն իսկ արհա-
 մարհանքով անդիտածցաւ ժամանակին եղած այդ ազգա-
 րարութիւնները որոնք եթէ ձեւապէս խիտ էին՝ էապէս
 բարեկամական էին, ու ինքնիրեն պարծենցաւ թէ դեանա-
 գիտական յաղթանակ մը տարած էր այն միակ հաւատա-
 րիմ վաշնակցին վրայ զոր թիւրքիս ունեցած է երբեք:
 Շատ չանցած՝ հաւանօրէն պիտի ըմբռնէ իր սիւսը: Պաշ-
 քաններուն մէջ ինչ ալ պատահի՞ միակ վեհապետը որ
 ստուգապէս ո եւ է ոգու ա շի պիտի քաղէ փոփոխութենէն՝
 «աշխարհի վրայ Աստուծոյ Ստուերն» է: Անգլիա մէկգի
 քաշուելով, Սերպիոյ եւ Պուլկարիոյ մէջ տակնուվրայու-
 թեանց ծագումը աներկբայ թիւրքիոյ կարողութիւնը պի-
 տի նուազեցնէ՞ և: Պոլսոյ վրայ ապագայ յառաջխաղացու-
 թեան մը գիմարելու: Ռուսիա եւ Աւստրիա անշուշտ մեծա-
 պէս կը շահագրգռուին ապագային բերելիք փոփոխութիւն-
 ներով, ու Պաշքանեան պետութիւնները, որոնք հիմակ
 ընդարձակ անկախութիւն կը վայելն, ալ աւելի կը շա-
 հագրգռուին ատոնցմով: Ինչ որ այդ պղտիկ ազգերուն
 պետական մարդիկը լաւ ըմբռնած չեն՝ սա է թէ իրենց
 կու սորուելու արդելին գլխաւոր ապահովութիւնը մէջ-
 առիկն վերցաւ այն օրը երբ որ փոքր-Ասիոյ մէջ թիւրքե-
 բուն վատթար վարչութեան պատճառաւ՝ Անգլիա լքեց
 Օսմանեան կայսրութեան ամբողջութիւնը եւ անկախու-
 թիւնը պահպանելու աւանդական քաղաքականութիւնը:
 Մենք կը շահագրգռուէինք այդ պղտիկ պետութեանց
 բարգաւաճումովը որչափ ատեն որ անոնք միջոցներ էին
 նպատակի մը համար. ալ հիմակ այդ նպատակը թողած
 ենք, եւ, Անգլիոյ մասին խօսելով, միջոցներուն շահեկա-
 նութիւնը նոյնպէս անհետացած է: Սպասուելով՝ Պուլկա-
 րիոյ արտադրած միակ մեծ մարդուն՝ սպանումը՝ այդ եր-
 կիւրը զրկեց Անգլիոյ մէջ վայելած ամէն համակրանքէն:

«Քսրով Սերպիոյ ճակատագրին, որ կը սպանայ պաշ-
 քանեան կացութեան առանցքը դանալ, Անգլիա շատոնց
 դպրած է այդ մասին հոգը ընելէ: Կարճ ժամանակամի-
 ջոց մը — Ռուսիոյ եւ թիւրքիոյ պատերազմին ատեն —
 իր գործերը շահեկանութեան պղտիկ հոտանք մը առաջ
 բերին, բայց անկից ի վեր իր պատմութիւնը, Պուլկարիոյ
 հետ իր պատերազմը, Միլան թագաւորին եւ իր կնոջը
 առանին ազատա կոխները եւ իր գլխաւոր քաղաքագէտնե-
 բուն ապիկարութիւնը հանդիս ստեաններուն մեծ մասը
 զզուեցուցին: Հետեւաբար չենք զարմանար իմանալով
 թէ Պաշքաններուն մէջ նոր իրարանցման մը վտանգին
 մեծագոյն ազբիւրը այժմ Սերպիա կը գտնուի, որ Օպ-
 րէնովիչներուն զերգաստանը ամբողջովին խախտած կը
 թուի, մէկ կողմէն Միլան թագաւորին վերադարձովը,

միւս կողմէ անտեսական անկարագրելի անկումովը, եւ
 վերջապէս սա հանգամանքովը թէ երիտասարդ Ալէքսանտր
 թագաւորը անբուժելի հիւանդութեան մը ենթակայ է:
 Նոյնպէս, բնաւ չենք զարմանար իմանալով թէ Մանգլ-
 նէկրոյի իշխանը պղտոր ջրին մէջ ձուկ օրսաբն հետա-
 մուս է: Աննշան պետութեան մը այդ խորամանկ վարիչը
 միշտ ծայրագոյն ճարպիկութեամբ խողացած է ձեռքը
 բռնած թղթերը: Հանգուցեալ ձարը բարեկամութեան բա-
 ցափիկ շնորհներով կ'ուղղէր զինքը, եւ անոր յաջորդն
 ալ մեծ յարգանք ունենալ կը թուի իրեն նկատմամբ: Իր
 լեռնոտ պղտիկ իշխանութիւնը չափազանց սահմանափակ
 է իր փառասիրութեանը համար, եւ շատոնց է աւելի ըն-
 դարձակ աուպարէզ մը կը փնտռէ իր բաղձանքներուն:
 Հետեւաբար զարմանալի չէ որ «Չանագիր ըլլայ կացու-
 թենէն օգտուելու՝ իրականացնելու համար իր հին յատա-
 կագիծը պաշքանեան վաշնակցութեան մը հիմնադրութեան,
 սրուն մէջ չի պիտի ընդունուի սերպ իշխող ընտանիքը:»
 Ռուսիա, թէպէտ հաւանօրէն փափաքող իրաց արդի կա-
 ցութիւնը կտրելի եղածին չափ երկար ատեն պահպանե-
 լու, Նիքիդա իշխանին փառասիրութեանը դէմ լուրջ ար-
 պելը մը չի պիտի յարուցանէ անշուշտ: Աւստրիա ալ շատ
 հոգը չընէր Օպրէնովիչներուն ճակատագիրը: Ֆերսի-
 նանտ իշխանին կատարելիք գերը՝ յայտնի չէ: Իր Ռու-
 սիոյ առջեւ հպատակիլը եւ Սպասուելով զոհելը՝ մինչեւ
 հիմա ուրիշ շահաւէտ վարձատրութիւն մը չբերին իրեն
 բայց եթէ մէկ քանի պատուանշան: Բազդի տարօրինակ
 հեղուկութեամբ մը, տրամադիր կ'երեւնայ դեպի սուլթանը
 դանալու՝ պաշտպանութեան համար: Բայց սուլթանը,
 Անգլիոյ աջակցութիւնը իրմէ հեռացած ըլլալով, ալ հի-
 մակ ան դժշնակիցը չէ որուն Ֆերսինանտ իշխանին նա-
 խորը կրնար գիմել՝ յաջողութեան բիշ շատ յոյսերով: Ա-
 վստրիոյ եւ Ռուսիոյ միջեւ զոյացած վերջին համաձայ-
 նութեան պայմանները չենք գիտեր, բայց ակնհայտ է որ
 Աւստրիա, որ կենտական շահեր ունի Պաշքաններուն մէջ,
 հիմակ շատ աւելի գծուարին՝ գեր մը ունի խաղալիք քան
 այն օրերուն երբ որ կրնար աչքը Անգլիոյ վարձնել՝ շագա-
 նակները իրեն համար կրակէն հանելու համար: Բոլոր այն
 մեծ անձերէն սրոնց պիտի դպի Պաշքանեան ազնուազը,
 սուլթանը ամէնէն աւելի պատճառ պիտի ունենայ փոս-
 տալու յիմարութեանը համար որով մտիկ չըրաւ Անգլիոյ
 խրատին՝ կարգ-կանոնի գնելու իր երկիրը, արդարացնե-
 լու համար զրոնք ո եւ է օգնութիւն:»

«Տէլի թէլէկրաֆ» ի խմբագրականը ամբողջութեամ-
 քը ներկայացուցինք, որովհետեւ ճշմարտապէս կարեւոր է:
 Տողընդմէջ կարգացողը պիտի տեսնէ թէ թելագրութիւն
 մըն է ան սուլթանին՝ նորէն Անգլիոյ դանալու, եթէ կ'ու-
 զէ որ ի փոխարէն Անգլիա պաշտպանէ զինքը արտաքին ա-
 մէն անակնկալներու գէմ: Ու ասիկա նշան մըն է ժամանա-
 կէ մը ի վեր գիտուած բարեփոխութեան՝ Անգլիոյ եւ թիւր-
 քիոյ յարաբերութեանց միջեւ: Միջազգային քաղաքա-
 կանութեան կրած առօրեայ փոփոխութիւններէն մէկն է
 ասիկա, թէ չէ հաստատ հիմերու վրայ գրուած քաղա-
 քականութեան մը սկզբնաւորութիւնը: Մաղթենք այս
 վերջինը, որ ովհետեւ անուրանալի է որ Անգլիա թիւրքիոյ
 մտտեանալու գլխաւոր պայմաններէն մին պիտի գնէ եթէ ոչ

հիմնական սիմբոլիզմներն ընդհանուր վարչական մէջ, գոնէ ապրիլի տարրական իրաւունքներուն ապահովացումը՝ երկրին քրիստոնեայ ազգաբնակչութեանց»

Գլխաւորագրութեան համար, սա իրաւ է որ թիւրքիան չի՝ փոխուիլ, անընդմեջ Լպպալիքի բաժնից պէս, խորով պահարագէն ի վեր է որ Անգլիա կ'աշխատի թիւրքիայ ներքին վարչութիւնը բարեկարգել ապով՝ երկրը ուժովցնել: Բայց զեօպաններն ալ առար ջանալիք եղած են՝ ու ամենքն ալ յուսակաբ մեկնած են: Եւ շիրջինը, Սըր Ֆիլիք Գըրրի, — որուն Հայերմ միշտ երախտապարտ պիտի մնանք՝ մեր ցաւերուն սրտանց ցաւակից ու մեր գնատին անկեղծօրէն պաշտպան կանգնելուն համար — Կ. Պոլսէն մեկնելուն առթիւ անպիտան գաղթականներ թեան ներկայացուցիչներուն յայտարարութիւն մը բնաւ զոր կ'արժէ Վարձել: «Մեկնելու առթիւ, խորին ցաւ կը յայտնեմ որ կը բաժնուիմ բարեկամներէ որոնք իրենց հաւանութեանը այնքան ազնիւ մէկ նշանը աւելն հիմա ինձի, կը ցաւիմ որ կը թողնամ Վասիլի օրինակը որուն զեղեցիութենէն մարդ բնաւ չի կշտանար, եւ վերջապէս կը ցաւիմ որ իմ այստեղ բնակութեանս միջոցին ալ աւելի բան մը ընելու կարող չեղայ: Ես հստակ ինչպէս ուրիշներ եկած են՝ յոյսերով լեցուն, բայց գտայ՝ ինչպէս իրենք ալ գտած ըլլալու են՝ թէ յուսախաբութիւններու երկիրն է ասիկա: Կը մեկնիմ աւելի տխուր, եւ, կը համարձակիմ յուսալ, աւելի իմաստուն: Բայց, կեանքիս մնացեալ օրերը մ'ըր ալ անցընեմ, ամեննջերմ մաղթանքներս պիտի ուղղեմ միշտ թիւրքիայ բնակիչներուն, ինչ ցեղէ ու կրօնքէ ալ ըլլան, երջանկութեանը ու բարօրութեանը համար:»

«Յետախաբութեանց երկիրն է» թիւրքիան, զես պաններուն համար: Մեզի համար չ՝ յուսահատութեանց երկիրն է ան՝ պիտի ըսէինք: Բայց վճատութեան ժամանակ չէ: Ոչ վեկ ատեն՝ մեր ցեղը այնքան արուժեան, շարքաւորութեան եւ հաւաքի պէտք պնդեցած է բան հիմա: Շարունակեց ընթանալ մեր տաժանելի ճամբէն՝ լաւօրերու ակնկալութեամբ:

Վերջին պահուն, այսգրտան (15 յունիս) թերթերուն մէջ կը գտնենք ծանրակշիւ լուրեր Պալքաններէ: Իմացիւն Վիեննա հասած մանաւոր հեռագրեր կը ծանուցանեն թէ յունիս 13 ներկուշաբթիէն ի վեր կատարի կոնք մը սկսած է եւ կը շարունակուի քրիստոնեաներուն (Սերպ) եւ Ալպանիացիներուն միջեւ: Կը հաստատուի թէ Մոնղոլներէրոյի գրգռումը սկսած է կոնք: Դուր արդէն սպանական ծանուցագիր մը զրկեր է Մոնղոլներէրոյի Կ. Պոլսոյ զորակալին: Կ'ըսուի թէ Վիեննայի եւ Բեղրադուրիի դահլիճներն ալ խիստ ազդարարութիւններ պիտի զրկեն Մոնղոլներէրոյի իշխանին:

Չէթիննէն կը հեռագրուի թէ Պոլսո Բէկրովիչ վարչապետը Մարտիկեցա մեկնած է՝ սահմանադրելու մօտ Պէրանայի մէջ ծագած արիւնյալի խռովութեանց պատճառաւ: Պէրանայի քրիստոնեայ բնակիչները Մոնղոլներէրո ապստամբած են:

Կ. Պոլսէն Բիլգէր կը հեռագրէ յունիս 13 թուականով թէ Բեղրադուրի թիւրք զեմպանը հրահանգ ստացեր է աշխատել տարհամոզելու ուստի կառավարութիւնը որ չի պնդէ կողմատի հայ գաղթականները թիւրքիա վերա-

դարձնելու սնտրիմութեան վրայ: «Դուր կը կարգէ թէ այլ փախստականներուն մէջ բաւական թիւով յեղափոխութիւններ եւ կատարածիլ մարդիկ կ'անձ որոնք զարձին կրնան խոչընդոտութիւններ թերապրել»

Յունիս 14 էր 13 շաաւ մը Հայեր ձեռքաւարուեց են Կ. Պոլսի Գուր-Գարու:

Եւ մէկի մէջ ապահովութիւնը կը շարունակուի թիւրքիան պահած լուծիւնը նշան մըն է թէ Եւ մէկի կնցութիւնը քարտեղած չէ: Հեռադրական գաղթականութեանց հաւորագած վերջին լուրը այն է թէ Սանաա, ուր կը գտնուի կուսակալը, Հիւսէյին Հիլմի Էֆէնտի, — ան որ Կիլիկիոյ մէջ այնքան տխուր յիշատակ մը թողած է եւ որ Անգլիոյ ու Ֆրանսայի պահանջումովը պաշտօնանկ եղաւ — ալ արտօմարներէն պաշարուած է: Ժողովուրդը ոտքի ելած է սովին ու զինուորական հրամանաւոր Ֆէլիք փաշային զործած հարստահարութիւններէն:

Լ. ՉԱՐԹՈՒՄԵԱՆ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ԱՌԱՋԻՆ ՎԵՑԱՄՍԵԱՆ կը լրանալ ներկայ թուով: Կը խնդրենք ուրեմն մեր վեցամսեայ բաժանորդներէն որ հաճին՝ անյապազ վերանորոգել իրենց բաժանորդագրութիւնը, անարժանի ՊԼՁ ԿԵ Լ ընդհատուած շունհնարու համար:

ՀԱՍՑԷ ՈՒ ԲԱՍՆԵԿԻՆ

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ վերաբերեալ նամակ ու բաժանորդի զրդիլ առ

L. FRANK,
309, LADBROKE GROVE,
(ENGLAND). LONDON, W.

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԷ կը հրատարակուի ամէն ամսու 1ին և 15ին: Բաժանորդին է Եւրոպայի համար արտեկան 10 Կ վեցամսեայ 3 ֆրանք, Ամերիկայի համար արտեկան 2 ու վեցամսեայ 1 սոլար:

ՆՈՐ ԿԵԱՆՔԻ առաջին շորս թիւերէն մէկը անի օրինակ շորհարար զրկուած ըլլալով մեզի նշխարալ կողմերէ, պատրաստ ենք զրկելու այն բաժանորդներուն որ ստացած չեն այդ թիւերը եւ կը փոփաքին ունենալ:

Նոր բաժանորդագրութիւնները կը զկինք հիւղերուր թիւէն (մարտ 1):

Որովհետեւ յաճովս զփութութիւններու կը մատուցենք կոր մեզի զրկուած մանտաբոյներու կամ մընիօրարներու գանձման մէջ, հարկ կը համարինք յիշեցնել թէ, 1. Պէտք է մանտաբոյը կամ մընիօրարը զրկել Լ. Ֆրանք անուան, վճարելի լինան (եւ ոչինչ աւելի) 2. Ղրկուր պէտք է յայտնէ մեզ այն անունը որով մանք տաբոյը կամ մընիօրարը առած է: